

Izdavač

Novi Liber

Jurišićeva 23, Zagreb

www.novi-liber.hr

Za izdavača

Sanja Petrušić-Goldstein

© Novi Liber 2012.

Recenzenti

akademik Petar Strčić

akademik Franjo Šanjek

Autori

Hrvoje Gračanin, Zrinka Nikolić Jakus, Borislav Grgin,

Nataša Štefanec, Hrvoje Petrić, Drago Rokсандić,

Krešimir Regan, Željko Holjevac, Zoran Grijak, Ivo Goldstein

Urednici

Ivo Goldstein

Slavko Goldstein

Lektura i korektura

Ljiljana Cikota

Izbor ilustracija

Sanja Petrušić-Goldstein

Dizajn

Denis Stankov, Roketa d.o.o.

Partner na projektu

Muzej grada Zagreba

MUZEJ GRADA ZAGREBA

Fotografija na naslovnici

Kraljevski pečat na Zlatnoj buli

Sva prava zadržana. Nijedan dio ovoga izdanja ne smije se umnožavati ili javno reproducirati bez prethodnog dopuštenja nakladnika.

POVIJEST GRADA ZAGREBA

Knjiga 1.

Od prethistorije do 1918.

NOVI
LIBER

Zagreb, 2012.

O autorima prve knjige

dr. sc. Hrvoje Gračanin, docent,
Katedra za svjetsku povijest srednjeg vijeka,
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus, izvanredna profesorica,
Katedra za hrvatsku povijest, Odsjek za povijest,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Borislav Grgin, redoviti profesor,
predstojnik Katedre za svjetsku povijest srednjeg vijeka,
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Nataša Štefanec, izvanredna profesorica,
Katedra za hrvatsku povijest, Odsjek za povijest,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Hrvoje Petrić, docent,
Katedra za povijest srednje i jugoistočne Europe,
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Drago Roksandić, redoviti profesor,
predstojnik Katedre za povijest srednje i jugoistočne Europe,
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Krešimir Regan, viši znanstveni suradnik
Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“

dr. sc. Željko Holjevac, izvanredni profesor,
Katedra za povijest srednje i jugoistočne Europe,
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Zoran Grijak, znanstveni savjetnik
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

dr. sc. Ivo Goldstein, redoviti profesor,
Katedra za hrvatsku povijest,
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Stručni suradnici

dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić
Jasenka Ferber-Bogdan, prof.

mr. sc. Tanja Grmuša

dr. sc. Goran Hutinec

prof. dr. sc. Iskra Iveljić

Tihomir Ponoš, prof.

Deniver Vukelić, prof.

dr. sc. Tomislav Zorko

Zahvale

Zahvaljujemo Gradu Zagrebu i svim gradskim, republičkim i crkvenim ustanovama i njihovom stručnom osoblju, pojedincima i našim sponzorima koji su svojom potporom i suradnjom omogućili pripremu i objavljivanje ove *Povijesti grada Zagreba*.

Arheološki muzej u Zagrebu – dr. sc. Jacqueline Balen, ravnateljica; dr. sc. Ivan Mirnik, znanstveni i muzejski savjetnik; Igor Krajcar, fotograf • **Državni arhiv u Zagrebu** – Darko Rubčić, ravnatelj; Branka Molnar, viši arhivist; Katarina Horvat, arhivist • **Gradska knjižnica – zbirka Zagrabienia** – Dubravka Petek, voditeljica zbirke • **Hrvatski državni arhiv** – dr. sc. Stjepan Čosić (bivši ravnatelj arhiva); vlč. Vladimir Magić, prof., Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije u Hrvatskom državnom arhivu; mr. sc. Amir Obhodaš, arhivist • **Hrvatski prirodoslovni muzej** – Dražen Japundžić, voditelj zbirke; Nenad Jandrić, voditelj marketinga • **Institut za povijest umjetnosti** – dr. sc. Milan Pelc, ravnatelj • **Muzej grada Zagreba** – Vinko Ivić, ravnatelj; Slavko Šterk, muzejski savjetnik; mr. sc. Dubravka Zaninović Stančec, stručna suradnica; Slobodanka Radovčić, voditeljica knjižnice • **Muzej za umjetnost i obrt** – Miroslav Gašparović, ravnatelj; Antonija Dejanović, voditeljica Dokumentacijske službe • **Nacionalna i sveučilišna knjižnica** – dr. sc. Ivan Kosić, voditelj Zbirke rukopisa i starih knjiga; Jasna Mufić, bibliotekarka • **Zagrebačka nadbiskupija, Nadbiskupski duhovni stol** – mr. sc. Josip Kuhtić, rektor Zagrebačke katedrale; sestra Lina Plukavec, Riznica zagrebačke katedrale; Tomica Plukavec, Ured za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije • **Park prirode Medvednica** – Snježana Malić-Limari, ravnateljica • **Fotografije** – Nenad Reberšak, fotograf; Stjepan Brbot, www.zagrebacki.info.hr; Vlasta Štalekar; Rafael Petrušić (Novi Liber)

Potpura izdanju

Grad Zagreb

Turistička zajednica grada Zagreba

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske

Sponzori

Zagrebačka banka

Zvijezda d.d.

Jamnica d.d.

 Zagrebačka banka
UniCredit Group

Jamnica

Sadržaj

Predgovor	X
-----------------	---

Knjiga 1. – Od prethistorije do 1918.	1
--	---

Hrvoje Gračanin

Zagrebačko područje do osnutka Biskupije	2
---	---

Zagreb prije Zagreba	4
-----------------------------------	---

1. Prapovijesni tragovi	5
Veternica	6
2. Osvit antike	8
3. Rimsko doba	10
Andautonija	12
4. Kasnoantičko vrijeme	16
5. Ranosrednjovjekovna naselja	18
6. Podrijetlo imena grada Zagreba	21
7. Osnutak Biskupije	23
Biskup Đuh	24
Bilješke	27

Zrinka Nikolić Jakus

Počeci srednjovjekovnog grada	30
--	----

12. i 13. stoljeće	32
---------------------------------	----

1. Naselja na području Zagreba	33
2. Provala Tatara	36
Bela IV	37
3. Novi grad	40
4. Šire područje grada i gradska okolica	42
5. Život prema Zlatnoj buli	43
6. Prvi poznati građani	46
Katedrala	48
7. Redovničke zajednice na prostoru Zagreba	52
8. Nebeski zaštitnici	54
Medvedgrad	56
9. Utvrde Susedgrad i Zelingrad	58
Bilješke	60

Borislav Grgin

Vrhunac srednjovjekovnog razvoja	64
---	----

14. i 15. stoljeće	66
---------------------------------	----

1. Lokalna vlast i urbani razvoj	67
2. Sukobi Gradeca, Kaptola i zagrebačkih biskupa	71
3. Kultura i školstvo	77
Metropolitana	79

4. Gradsko gospodarstvo	81
Crkva sv. Marka	82
5. Zagrebačka svakodnevica	86
6. Grad Zagreb i kraljevski dvor (I.): Anžuvinci	90
Augustin Kažotić	92
7. Grad Zagreb i kraljevski dvor (II.): kralj Žigmund i grofovi Celjski	93
8. Grad Zagreb i kralj Matijaš	96
Crna kraljica	97
9. Agonija Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva – Zagreb u krilu Habsburga	99
Zidine Gradeca	100
Bilješke	106

Nataša Štefanec

Grad na prvoj crti obrane	108
--	-----

16. stoljeće	110
---------------------------	-----

1. Geostrateške prilike u 16. stoljeću	111
2. Grad i okolica	113
Seljačka buna	120
3. Izgradnja obrambenog sustava	122
Kaptolske zidine	128
4. Dobro naoružani pogranični grad	132
5. Uprava i gospodarstvo	137
Antun Vramec	147
6. Iz svakodnevice 16. stoljeća	148
Bilješke	152

Hrvoje Petrić

Stoljeće oporavka i napretka	154
---	-----

17. stoljeće	156
---------------------------	-----

1. Gradska uprava i sudstvo	157
2. Demografske promjene	161
3. Trgovina	164
4. Sajmovi i trgovački putovi	166
5. Cehovi	168
6. Sava	171
Krvavi most	172
7. Crkva i obrazovanje	173
Isusovci i sveučilište	178
8. Plemstvo i grad – primjer Zrinskih	181
9. Požari	184
10. Zdravstvo i epidemije	189
11. Kultura i svakodnevica	191
Progoni vještica (Deniver Vukelić)	194
Bilješke	197

Drago Roksandić	
Izlazak izvan zidina	200
18. stoljeće	202
1. Prema „slobodnom i kraljevskom gradu Zagrebu“	203
2. Pavao Ritter Vitezović i Maksimilijan Vrhovac	205
3. Grad i njegovi građani	209
A. B. Krčelić	212
4. Od drvenog grada ka Zagrebu od opeke i kamena	216
5. Urbane transformacije 18. stoljeća	220
Gornjogradska ljekarna (Stella Fatović-Ferenčić, Jasenka Ferber-Bogdan)	224
6. Gradska prava i politička praksa	227
7. Apsolutizam Marije Terezije i Josipa II	230
8. Vjerske zajednice i crkveni redovi	232
9. Isusovačka i sekularna gimnazija i Akademija	240
10. Kulturna baština 18. stoljeća	242
Juraj Mulić (Tanja Grmuša)	246
Bilješke	248
Krešimir Regan	
Preporodno doba	252
Godine 1800-1850.	254
1. Pola stoljeća političkih previranja	255
Danica	258
2. Administrativni ustroj i urbanistički razvoj	263
Josip Jelačić	264
3. Širenje urbanog prostora	268
Pošta	272
4. Palače i građanske kuće prve polovice 19. stoljeća	274
5. Perivoji i šetališta	279
6. Ladanjske rezidencije zagrebačke okolice	283
7. Zdravstvene ustanove	285
8. Kulturno-prosvjetne ustanove	287
Stankovićevo kazalište	290
9. Svratišta i hoteli	291
10. Kavane i pivnice	292
11. Afirmacija novih vjerskih zajednica	294
Jacques Epstein	295
Bilješke	296
Željko Holjevac	
Temelji modernizacije	298
Godine 1850-1882.	300
1. „Kraljevski grad“, njegovi općinari i građani	301
2. Urbani i društveni razvoj 1850-1860.	306
Trgovci i poduzetnici (Iskra Iveljić)	308
3. „Slobodni i kraljevski glavni grad“ poslije apsolutizma	313

4. Koraci modernizacije	315
5. Društveni i kulturni život u „glavnom mjestu“	320
Šenoa doba	323
6. Političke i društvene promjene sedamdesetih godina	326
Veliki reformator	327
7. Izgradnja Donjega grada i infrastrukture	331
8. Školske reforme i sveučilište	336
9. „Po mojem mnijenju grad, koji teži eminentno za napredkom“	340
Veliki potres 1880.	346
Bilješke	348
Zoran Grijak - Ivo Goldstein	
Na vratima 20. stoljeća	350
Godine 1882-1918.	352
1. Stanovništvo, izborni kotari, katastarske općine	353
2. Otpor mađarizaciji, represija i Khuenovo doba	354
3. Sistematska obnova i izgradnja	357
Hermann Bollé	358
4. Problemi u rastu i razvoju grada	365
5. Život i red u gradu	370
Prostitucija (Tomislav Zorko)	372
6. Kulturni život	377
Antun Gustav Matoš	382
Zagrebačka dokolica	386
7. Industrijalizacija i bankarstvo	388
8. Školstvo, zdravstvo i socijalne prilike	393
9. Na prijelomu stoljeća (1895-1914)	399
Prvi svjetski rat	408
Bilješke	410
Povijest zagrebačkih tvrtki	412
Povijest Zagrebačke banke	414
Zvijezda d.d. 1916-2012.	418
Jamnica d.d. 1828-2012.	420
Dodatak	422
Popis fotografija i ilustracija	423
Kazalo	433

— ◆ —
GRAD NA PRVOJ
CRTI OBRANE
— ◆ —

Sjeverozapadna kula katedralne utvrde, 16. stoljeće. ►

16. stoljeće

Svojnim pohodima i postepenim širenjem Osmanskog Carstva preko Balkana prema Srednjoj Europi, Zagreb je potkraj 15. i tijekom 16. stoljeća postao ugroženi grad, na prilično isturenom položaju općeeuropske obrane od tadašnjih opasnosti s Istoka (*Antemurale Christianitatis* – predziđe kršćanstva). Već 1482. godine prve akindžije (konjanički odredi osmanlijske vojske za organizirane pljačkaške prepade i pohode) pojavile su se oko Zagreba i temeljito poharale područje Sesveta. Narednih stotinu i nešto više godina takvi su se pohodi često ponavljali i stizali sve do selišta i polja pod samim gradom, iako do direktnih napada na grad nije došlo. Zagreb su spasile zidine što ih je Gradec sagradio po naredbama Zlatne bule i naredbama Bele IV, a potkraj 15. i u 16. stoljeću i Kaptol se utvrdio pred značima osmanlijske opasnosti. Za osvajanje tako branjelog grada u srednjem vijeku bile su potrebne dugotrajne opsade jakih trupa, kojih lokalni bosanski veziri nisu imali, jer ih je sultanova strategija usmjerila na sjever – prema Budimu i Beču. Zagrebačko područje prepušteno je akindžijama.

Stradanja gradačkih, kaptolskih i biskupskih posjeda u okolici Zagreba ekonomski su teško pogađala grad, koji je trpio i u 20-godišnjem ratu za prijestolje između Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškog, u kojem su Kaptol i Gradec neko vrijeme sudjelovali na suprotnim stranama, s unutargradskim borbama i razaranjima. S nesigurnim hrvatskim cestama od Zagreba prema

moru, koje su u većem dijelu 16. stoljeća bile pod stalnom prijetnjom osmanlijskih prepada, Zagreb je prestao biti glavna trgovačka i prometna poveznica od sjevernog državnog središta prema jugu. Taj se promet sasvim preorijentirao na Ptuj i Ljubljano. Pa ipak, upravo u tom vremenu raznovrsnih stradanja i teškoća koje su pogodile grad, Zagreb je počeo izrastati u najvažniji centar sjeverne Hrvatske.

Staleži Unutrašnje Austrije (Štajerske, Kranjske i Koruške), koji su preuzeli organizaciju obrane državnog jugoistoka, uredili su rijeku Savu kao glavnu prometnicu za opskrbu obrambenih frontova prema Osmanlijama. Zagreb je postao prirodno mjesto za glavna skladišta i za koncentraciju i pripremu vojske. Opskrbnim cestama iz Ptuja i Ljubljane Zagreb je također bio najpogodniji cilj. Bio je relativno zaštićen jakim zidinama i obrambenim kulama, ali nije više bio privlačan za nova useljavanja iz Italije, Ugarske i Njemačke, kao u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Ipak, uz prisustvo jačih kontingenata vojske nužno su se razvili neki domaći obrti. S postepenom stabilizacijom ratnih linija na Kupi, na Savi od Siska do Jasenovca, na rijekama Čazmi i Lonji, pa onda s izgradnjom tvrđave Sisak (1544) i grada Karlovca (1579) kao jakih zagrebačkih predstraža, Zagreb je postao najsigurnije sjedište za zasjedanja Hrvatskog sabora i drugih upravnih tijela. U drugoj polovici 16. stoljeća već se počelo nazrijevati da postaje središnji grad sjevernih dijelova Hrvatske.

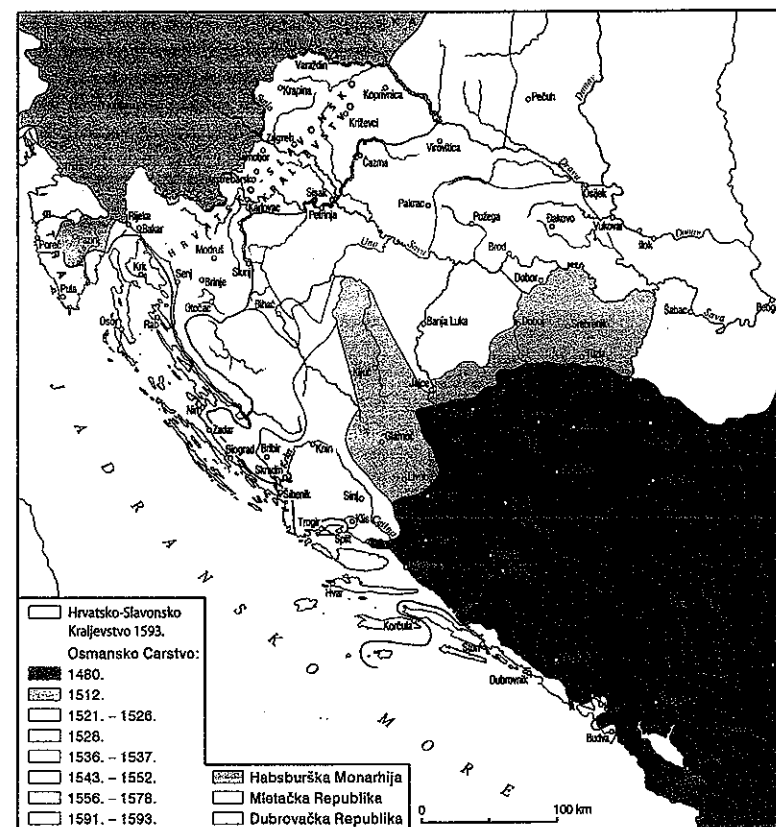
Osmanlijska osvajanja – „ostaci ostataka Hrvatsko-Slavenskog Kraljevstva“ ▶

Nataša Štefanec

1. Gestrateške prilike u 16. stoljeću

U katastrofalnom porazu na Mohačkom polju u kolovozu 1526. izginulo je oko dvije trećine ugarske i hrvatske vojske, a kralj Ludovik II. bježeći, utopio se u nabujaloj rijeci. Ugarsko-hrvatsko prijestolje ostalo je upražnjeno, jer dinastija Jagelo-

vića u svom krilu nije imala nasljednika. Na Saboru u Stolnom Biogradu (Székersfehérváru) 11. studenoga 1526, nakon žučnih podjela i rasprava, ugarsko je plemstvo većinom glasova za novog ugarsko-hrvatskog kralja izabralo Ivana Zapolju, vrlo utjecajnog erdeljskog vojvodu. Glavni su argumenti bili da će Zapolja uspostaviti mir, jer je takav sporazum postigao s osmanskim vodstvom. Naprotiv, na Saboru u Cetingradu na Novu godinu

1527. hrvatsko je plemstvo gotovo jednodušno prihvatilo austrijskog nadvojvodu i češkoga kralja Ferdinanda Habsburškog za kralja Kraljevine Hrvatske. Argumenti su bili da je Ferdinand već više godina novcem i vojskom pomagao obranu hrvatskih zemalja, braneći time i svoju Štajersku, Kranjsku i Korušku (Unutrašnju Austriju). Pored toga, habsburška država mnogo je jača od poražene i raskomadane Ugarske, a sam Ferdinand pouzdaniji od Zapolje, čiji su sporazum s osmanskim vodstvom hrvatski plemići smatrali nepouzdanim.

Međutim, svega pet dana kasnije, 6. siječnja 1527, u Dubravi kraj Čazme, Slavonski sabor s većinom glasova opredijelio se za Zapolju. U Ugarskoj i Hrvatskoj nastupio je građanski rat, ljuta borba za prijestolje, u kojoj je podjela na dva tabora zahvatila i grad Zagreb. Zagrebački biskup Šimun Erdödy se, kao Zapoljin štićenik, oborio vojnom silom na Gradec, a Ferdinandove su čete (Kranjci, Štajerci, Španjolci i domaće Ferdinandove pristaše) dva mjeseca opsjedale biskupsku tvrđavu topovima. Ova je na kraju odoljela napadima, ali uz velike štete po biskupski grad i stolnu crkvu. Uz to, zagrebački je biskup ušao u brojne imovinsko-pravne parnice s Kaptolom, pa su tako, osim od pritiska Osmanlija, građani trpjeli i zbog njihove zavade.¹

Za staleže Unutrašnje Austrije, koji su tijekom 16. stoljeća polako preuzimali upravljanje obranom ostataka Kraljevstva, Zagreb je bio važna strateška točka.² Iz njihove perspektive zagrebačko je područje bilo na pogodnijem i dostupnijem položaju od Varaždina, a nalazilo se i bliže Hrvatskoj krajini za koju su izravno skrbili. Sava je tada bila plovna te se koristila za povezivanje Kranjske i Slavonije u vojne i gospodarske svrhe.³ Slavonsko žito, stoka i kože transportirale su se u Kranjsku, prolazeći Savom pokraj Zagreba do Brežica, Kostanjevice ili Krškog. Na ovaj se način tijekom cijelog stoljeća odvijala intenzivna trgovina sa seljacima i trgovcima iz zemalja Unutrašnje Austrije, a žitarice se često mijenjalo za sol.⁴ Zagreb su austrijski staleži, zbog vojnih razloga, ali i onih sasvim ekonomske prirode, učestalo razmatrali kao moguće strateško i organizacijsko središte obje Hrvatske i Slavonske krajine.

Pomicanjem glavnine osmanlijskih napada na područje sjeverno od Balatona, otkuda se

pružao izravniji pristup Beču, Zagreb se u drugoj polovici stoljeća našao u relativnoj sigurnosti.⁵ Smrću Ivana Zapolje 1540. godine sasvim je prestala i unutardržavna borba za prijestolje, u kojoj je Ferdinand kao vojno jači i sa sve više domaćih pristaša kontinuirano pobjeđivao. Godine 1534. i zagrebački biskup Šimun Erdödy promijenio je stranu i pristao uz Habsburgovce. Pored toga, od 40-ih godina 16. stoljeća Zagreb je postao još sigurniji, jer je ispred njega stvorena prva linija obrane Koprivnica – Križevci – Ivanič – Sisak – Karlovac. Vojna središta ostala su Karlovac i Varaždin, jer se uvidjelo da hrvatski i slavonski dio Krajine zbog svoje veličine trebaju zasebnu vojnu upravu. Varaždin je imao i jaku utvrdu, tu je bila smještena glavna oružarna na Krajini, a u gradu su, kao vlasnici utvrde, boravili Hans Ungnad i Šimun Erdödy, te glavni zapovjednik Slavonske krajine (kasnije Varaždinskog generalata) i njegovo najbliže osoblje.⁶ Zagreb je ostao sjedište okupljanja pokretne kraljeve vojske, a većim dijelom 16. stoljeća zadržao je i plaćenu kraljišku posadu koju je vodio *Burggraf*, plaćan iz Graza.

Slavonski staleži i Sabor su do druge polovice 16. stoljeća izgubili vojnu moć, a s njom i dobar dio utjecaja u gradovima u Kraljevstvu u kojima je bila smještena plaćena vojska pod austrijskom upravom (Varaždin, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Ivanič i drugi). U samom Varaždinu veliki utjecaj imali su vojska i nekoliko jakih magnatskih obitelji. Stoga je bilo logično da glavno civilno središte ostataka Kraljevstva i mjesto u kojem plemići Kraljevstva mogu zasjedati neometani od kraljiške („austrijske“) vojne uprave bude Zagreb. Zasedanja Hrvatskog i Slavonskog sabora – održavana zajedno od 1558 – ustalila su se tako, dijelom na Gradecu, dijelom na Kaptolu i samo povremeno održavana su u nekim drugim mjestima (Dubrava kod Čazme, Sveti Križ Začretje, Krapina, Varaždin). Zagreb, u zaleđu napadnutog prostora i relativno dobro zaštićen, postajao je sve važniji kao središnja točka ostataka obaju Kraljevstava.

Presudan je bio i gospodarski moment: iako Gradec ni u drugoj polovici 16. stoljeća još uvijek nije raspolagao znatnijim ekonomskim potencijalom, kaptolska i biskupska imanja su brojem i prihodima nadmašivala bilo kojeg drugog veleposjednika u Kraljevstvu.⁷ Financijsko središte gole-

mih kaptolskih i biskupskih posjeda u Kraljevstvu bilo je upravo u Zagrebu, što je značilo da se iz grada već tada, izravno kontrolirao velik dio područja Kraljevstva. Zagrebački kaptol je kao *locus credibilis*, mjesto za sastavljanje i ovjeru svih vrsta isprava, a i kao moćan vlastelin, zadobio golem ekonomski i politički utjecaj u Kraljevstvu. Uz to, zagrebački je biskup imao crkvenu jurisdikciju nad velikim područjem – pokrivalo je cijelo Slavonsko Kraljevstvo i rubne dijelove susjednih zemalja. Na Kaptolu su bili smješteni i impozantna stolna crkva i sjedište biskupa.⁸ Tijekom 16. stoljeća biskupi su obnašali i dužnost bana (Šimun Erdödy, Juraj Drašković) preuzimajući izravno političke i vojne službe u Kraljevstvu.⁹ Kanonici su imali najviše političke funkcije u Kraljevstvu, redovno su imenovani za saborske poslanike (*nuncii regni*) na zasjedanja Ugarskog sabora i u razne druge međunarodne misije.¹⁰ U Zagrebu je živio najveći broj crkvenih velikodostojnika i intelektualaca, redom utjecajnih ljudi u Kraljevstvu. Grad je bio sjedište Županije te su se na njegovu po-

ručju održavale županijske skupštine. Sve je to davalo gradu simboličku i stvarnu moć i ugled.

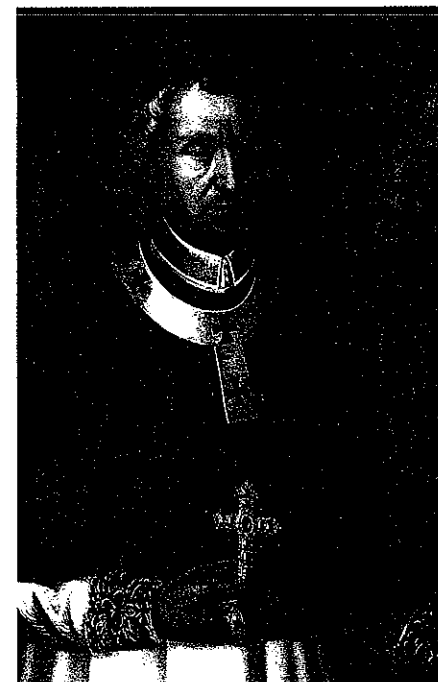
2. Grad i okolica

Grad je u 16. stoljeću bio podijeljen na tri dijela: na Gradec, Kaptol i biskupski dio. Sva tri dijela imala su svoje posjede i u gradskoj okolici, ali i šire, po cijelom Kraljevstvu. U 16. stoljeću užu i širu okolicu grada često su pustošile Osmanlije, ali i lokalni plemići u međusobnim razračunavanjima: tijekom građanskog rata, zbog raznih imovinsko-pravnih sukoba, zbog tradicionalne netrpeljivosti između Zrinskih i Kaptola i slično.

Gradec

Slobodni kraljevski grad nazivalo se Gradec, Greč, Brdo grečko ili Gerčka gorica (*Mons Graecensis*), varoš ili gornji varoš, slobodan i kraljevski grad. U 16. stoljeću grad je bio vrlo malena teritorija, zarađivao je na obrtu i trgovini, a do-

Juraj Drašković (1525-1587), zagrebački biskup, bio je jedan od najučenijih i najutjecajnijih osoba u Hrvatsko-Slavonskom Kraljevstvu u 16. stoljeću. Po dužnosti ugarski vicekancelar i savjetnik kralja Ferdinanda, kasnije i hrvatsko-slavonski ban, bio je i jedan od tri izaslanika ugarsko-hrvatskog kralja Ferdinanda na slavnim Tridentskom koncilu gdje je Drašković elokventno branio „slavnu Ugarsku, onaj najstariji i najplemenitiji grudobran kršćanskog svijeta“ te apostolicitet Ugarskog Kraljevstva.¹¹ U samoj Biskupiji Drašković je počeo s brojnim aktivnostima: sazivao je sinode i djelovao po župama, nadasve odlučan provesti zaključke Koncila, od kojih je uvođenje narodnog jezika u bogoslužje, kao izravan odgovor na reformski pokret, bilo u narodu najzamjetnije. Na sinodi održanoj u Zagrebu 1570. godine, koja je započela na korizmu nedjelju 19. veljače – nakon stoljeća vladavine latinskog jezika – pjevana je u stolnoj crkvi svečana misa na narodnom jeziku i proglašavane konstitucije na latinskom, hrvatskom i slavonskom.¹²

datno se opskrbljivao, iako sve teže, i od svojih okolnih sela i posjeda.¹³ Gradec se sastojao od Grečke utvrde i podgrada. Broj stanovnika Gradeca konstantno je opadao tijekom 15. i 16. stoljeća. Doduše, nema konkretnih podataka, postoje samo procjene. Polovicom 14. stoljeća, na samom Gradecu bilo je oko 418 kuća, a polovicom 16. nakon građanskog rata i kuge, oko 400 kuća, i tako je ostalo do kraja stoljeća.¹⁴ Tada je u varoši živjelo između 1500 do 2000 stanovnika, a 150 godina ranije bilo ih je čak između 3000 i 3500.¹⁵ U svakom slučaju, u 16. stoljeću broj stanovnika znatno je opao.

U samom gradu postojala je župna crkva sv. Marka, a u podgrađu župna crkva sv. Margarete (nalazila se na prostoru uz današnji Preradovićev trg). U 16. stoljeću crkvu sv. Margarete uzgred se spominje u raznim dokumentima. Građani su, tako, 1505. donirali novac za popravak njezina krova. Crkva je još 1536. bila župna, no tijekom 16. stoljeća postala je područnom kapelom crkvi sv. Marka, najvjerojatnije i zbog depopulacije gradskih područja koja nisu bila branjena bedemima.¹⁶

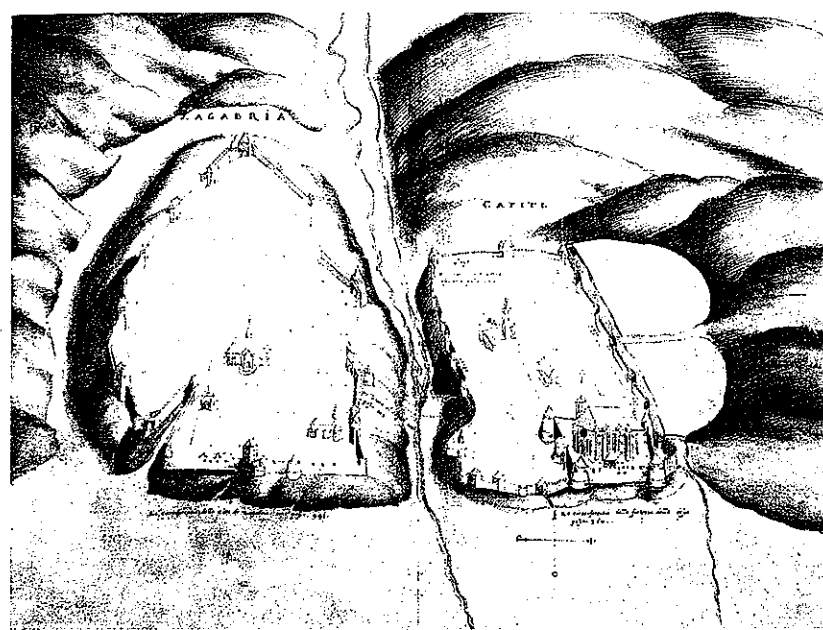
U 16. stoljeću prihodi Gradeca temeljili su se primarno na prinosima od obrta i trgovine. Gradec je u svome posjedu imao i niz selišta, odnosno obradivog zemljišta u selima u okolici te svoje kmetove koji su proizvodili i za grad. Posjedi grada protezali su se, još od vremena Bele IV, od Medvednice do Save i ovim posjedima je ravnala gradska uprava u svojstvu vlastelina, a prihod od prodaje proizvoda s gradskih imanja išao je u gradsku blagajnu i služio za gradske potrebe.¹⁷ Prihodi iz okolnih sela posebno su bili ugroženi zbog ratne opasnosti.

Porezni popisi iz 16. stoljeća bogat su izvor pri rekonstrukciji posjedovne situacije u Kraljevstvu no oni bilježe samo dio sela/selišta koja su bila u vlasništvu Gradeca. Budući da je Gradec imao status Slobodnog kraljevskog grada; te dijelom bio oslobođen poreznih podavanja kralju, nije uvijek jednoznačno unesen u porezne popise, što se odnosi i na njegove posjede. Stoga se u raznim drugim izvorima, vezanima za svakodnevi život, posebno parnicama i sporovima između kmetova ili između kmetova i gradske uprave javljaju kmetovi i

posjedi kojih u poreznim popisima nema. Nadalje, u borbama Gradeca i Kaptola, uglavnom su stradavali stanovnici podčinjenih sela koje porezni popisi ne spominju. O sporovima iz kojih se može zaključivati i o statusu okolnih sela i kmetova također postoji dosta izvora.¹⁸ Zasad ostaje otvoreno pitanje koja je bila razlika između dimova (selišta) gradskih kmetova koje se spominje u poreznim popisima i koji su bili dužni plaćati kraljevski porez te ostalih selišta (dimova) i kmetova u okolici koji se spominju kao gradska sela i kmetovi, ali ih u popisima nema. Možda bi se razliku moglo pronaći u činjenici da su brojna domaćinstva bila opustošena i presiromašna da bi ušla u porezne popise – popisivači su za svako selo pravili procjenu selišta na osnovi realnog platnog potencijala, inače bi se stanovnici i gradska uprava žalili.¹⁹ Moguće je i da neki stanovnici gradskih sela koji su stekli određeni pravni status u gradu, čak i status građanina,²⁰ nisu uvrštavani u ove popise koje je radila kraljevska uprava, iako su imali imovinu. Oni su popisivani u internim popisima poreznih obveznika koje je gradska uprava sastavljala za ubiranje poreza i namirivanje davanja prema kralju.

Niz je sela u Zagrebačkoj županiji kojima je upravljala gradečka uprava i koja su činila gradečke posjede. Najveće selo bili su Gračani (*Grachan, Gracchan, Gracchaan, Gracchyan, Grachyan, Grachian*) koji su se nalazili na samoj međi kaptolskih i gradečkih posjeda. Pored Gradeca, u Gračanima su neka selišta (kuća s kućanskim objektima i zemljištem) bila u posjedu medvedgradskih vlastelina. I brojna druga sela oko Zagreba imala su više vlasnika. Broj gradečkih dimova obveznih na plaćanje poreza u posjedu Gradeca varirao je od godine do godine, jer su neka selišta vjerojatno s vremenom zapostavljena ili čak uništena, kako se to izravno napominje 1573. godine. U popisu selišta obveznih na plaćanje poreza u razdoblju od 1517. do 1596. godine iz Gračana spominje se ukupno 57 selišta/dimova.²¹

Pojedini stanovnici Gračana imali su u 16. stoljeću kuće u podgrađu, čak i u gradu, a stjecali su i naslov građanina. Podanici Gradeca iz Gračana mogli su se parničiti i pojavljivati

Prikaz Zagreba, 16. st., original u bečkoj Nacionalnoj biblioteci.

pred gradskim sudom. Gradski kmetovi iz Gračana obavljali su za grad razne poslove, tipične za kmetске obveze prema vlastelinu, od čuvanja i obrađivanja gradskih vinograda do kolčenja vinograda (*Spythalschak i Koczyl* se najčešće spominju) i pripremanja bačvi za vino, košenja gradskih sjenokoša, dovoženja drva s Medvednice za ciglarsku peć, pomaganja u lovu i ribolovu, sudjelovanja u građevinskim radovima u gradu, dovoženja kamenja i granja, itd. Gradske knjige navodile su njihove plaće u novcu, hrani i piću, najvjerojatnije za obavljanje onih službi koje su premašivale radnu obvezu ili tlaku.²²

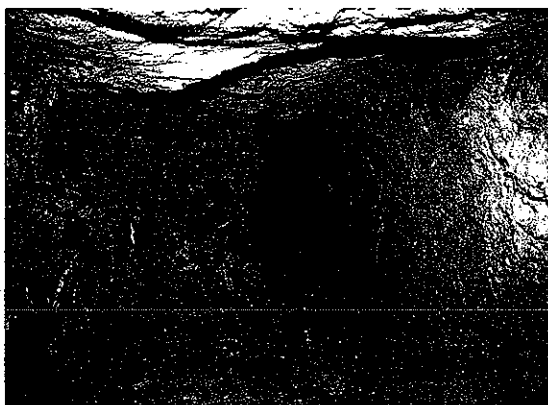
I Dedići (zaselak južno od Šestina, danas na cesti prema Šestinskom dolu) su od 13. stoljeća bili u vlasništvu Gradeca, a od osnutka župe sv. Emerika u Šestinama u 16. stoljeću pripadali su toj župi ali se nisu razvili u veće naselje.²³

U zapisnicima s parnica javljaju se i kmetovi iz Črnomerca; od 15. stoljeća vodila se borba općine za ovaj posjed, kao i za Dediće, Bitek, Nova-ke i Savski brod. Glede Črnomerca, porezni po-

pisi popisuju samo selišta koja pripadaju župniku, ne samom gradu, a iz nekoliko upisa može se zaključiti da su zapravo pripadala župi sv. Marka, ne župi sv. Margarete. Oko Črnomerca bilo je još nekoliko manjih sela koja su sva imala zajedničkog vesnika – seoskog glavarara (*villicus*). Taj dio posjeda imao je kapelu Sv. Duha koja je prvotno pripadala crkvi sv. Margarete iz podgrada. Kapela je, kao i crkva, naknadno pripala župi sv. Marka. Mogla je to biti od polovine 16. stoljeća kad porezni popisi počinju bilježiti župu sv. Marka kao vlasnika. Za kapelu se tijekom 16. stoljeća malo brinulo te je u 17. stoljeću označena kao ruševna. Obližnje mjesto Fratersčicu su dobili dominikanci, a kad su oni tijekom 16. stoljeća napustili grad, imovina je dočekala dolazak isusovaca i njima je predana.²⁴ Za razdoblje 1546-1596. godine u popisu obveznih na plaćanje poreza iz Črnomerca je upisano ukupno 21 selište.²⁵

Prekrižje se prvi put spominje 1517. u ugovoru o prodaji gradske šume, a polovicom sto-

ljeća je zabilježeno da ga je napao medvedgradski kaštelan sa svojim ljudima. Iz toga doba sačuvan je i popis stanovnika Prekrižja koji su platili gradski porez. Do kraja stoljeća postojali su i Donje i Gornje Prekrižje, što znači da se mjesto razvilo i da je vjerojatno naseljeno novim stanovništvom. Donje je Prekrižje pripadalo župi sv. Marka, a Gornje župi sv. Emerika. Kmetovi iz Prekrižja, ali i Gornjeg i Donjeg Vrhovca te Ljubljance zabilježeni su kako obavljaju

Rudnik Zrinski na Medvednici – kralj Matija Korvin dodijelio je 1463. grofu Petru II Zrinskom kraljevsku povlasticu koja njegovoj obitelji daje pravo da na svojim posjedima otvore rudnike zlata, srebra i drugih kovina. Ta povlastica omogućila je Zrinskim rudarenje na Medvednici. Potomak Petra Zrinskog, Nikola III, potpisao je 1527. ugovor sa Zagrepčanima kojim im daje pravo na korištenje rudnika. Rudnik Zrinski smješten je nedaleko (200 m jugozapadno) od planinarskog doma Grafičar.

ju poslove za grad (čuvanje vinograda) a navodi se i u parnicama.²⁶ Tijekom većeg dijela 16. stoljeća, popisi bilježe u posjedu Gradeca Hrašće, a od 1550-ih i Pobrežje te od 1570-ih Trnje i Kerče. Hrašće je u posjed grada došlo 1511; u njemu su od 2 do 7,5 selišta, ovisno o godini. Riječ je o vrlo nesigurnom području na kojem se stanovništvo brzo mijenjalo.²⁷ Pobrežje se nalazilo na južnoj obali Save. Nagodbom Kaptola s Gra-

decum u 14. stoljeću bilo je oslobođeno plaćanja poreza, a statusno je bilo jednako ostalim gradskim selima, kao i selo Otok, koje su građani Gradeca zauzeli 1427. godine. Trnje je bilo jedno od većih sela u nizini. O njegovim stanovnicima ima potkraj 16. stoljeća mnogo podataka u raznim sudskim i imovinskim spisima. Posjedovali su dosta oranica i vinograde na kaptolskom području, te dijelove šume na Medvednici. U ovom selu i okolici naseljavali su se i Hrvati prebjegli s područja Hrvatskog Kraljevstva (dakle, iz današnje središnje Hrvatske), tada zvani Horvati. Bilo ih je i pod Gradecom, ali i pod medvedgradskim i inim vlastelinima, a o onim gradečkim bilježi se u 16. stoljeću kako obavljaju poslove za Grad. Selo Horvati (danas na području Horvaćanske ulice) je nastalo tijekom 16. stoljeća upravo naseljavanjem novodolnog stanovništva, a početkom 17. stoljeća bilo je, možda, najveće gradsko kmetско село.²⁸

Osim spomenutih sela, posljednji opsežan porezni popis iz 16. stoljeća, onaj iz 1598. godine, bilježi da gradečka župa sv. Marka ima selišta i kmetove u Črnomercu, a sam Gradec u Gračani-ma, Ilici, Čukovićima i na Vrhovcu, dok se godine 1600. javljaju i Bukovec i Črnomerec. Ivan, zlatar i građanin Zagreba, bilježi se kao vlasnik *inquilina* (podložnika, kolona) u Ilici, koji su ujedno bili i građani Zagreba. Među njima je bio i njegov otac, također zlatar. Očito je da je status inkvilina/hižara bilo moguće spojiti sa statusom građanina. Građanka *domina* Ana Skalička imala je dva inkvilina u selu *Trathyne*. Isti popis navodi i nekoliko plemića armalista (*nobiles armales* – plemići u vojnoj službi, bez posjeda) po selima u okolici Gradeca, ali i u samom slobodnom kraljevskom gradu u kojem su, kao armalisti, popisani Baltasar Wlahowych, Georgius Wernych, Laurentius Nagh, nasljednici Jacobusa Czerzkyja i Benedictus litteratus Blasekowych.²⁹ Lelja Dobronić spominje sela Jelenovec i Pantovčak te na području Trešnjevke sela Ilijašići, Govenka i Bankovići, koji su još u 17. stoljeću bila mala sela s nekoliko selišta.³⁰

Na posjede preko Save, koji su bili udaljeni oko jedan sat hoda, u 16. stoljeću građani su odlazili koristeći skelu koja se nazivala Klarin brod ili Ferenc brod s jedne, odnosno Kraljev brod s

druge strane Save. Građani su Kraljev brod posjedovali samo kraće vrijeme tijekom 15. stoljeća. Polovicom 16. stoljeća ušli su čak u žešće sukobe za vlasništvo nad skelom. Budući da se tok Save mijenjao, neka su se gradska sela i zemlje koje je Gradec imao u krajevima uz Savu (primjerice Hrašće), našla na drugoj strani Save. Dio posjeda zauzeli su vlasnici Medvedgrada, pa je Gradec ušao u spor ne bi li ih povratio. Neke je posjede uspio vratiti, a u neke nije uspio biti uveden, premda su mu formalno vraćeni. Skela je ostala u vlasništvu posjednika Medvedgrada.³¹

Skelu su koristili i oni koji su na zagrebačkom području bili samo na putovanju, dakle, oni koji su se regionalnim trgovačkim putovima kretali iz panonskog prostora prema Jadranu ili obratno. Građani su morali plaćati svako korištenje skele, čak i onda kada su je koristili samo za povezivanje sa svojim imanjima i prebacivanje proizvoda sa svojih posjeda, a ne za trgovinu, što je kod njih izazivalo veliko ogorčenje. Borba za posjed skele nastavila se tijekom 16. stoljeća, pa i kasnije; građani su znali upotrijebiti i silu: primjerice, 1580. članovi gradske uprave s građanima napali su skelu u posjedu Stjepana Gregorijanca, porušili je te bacili u Savu.³²

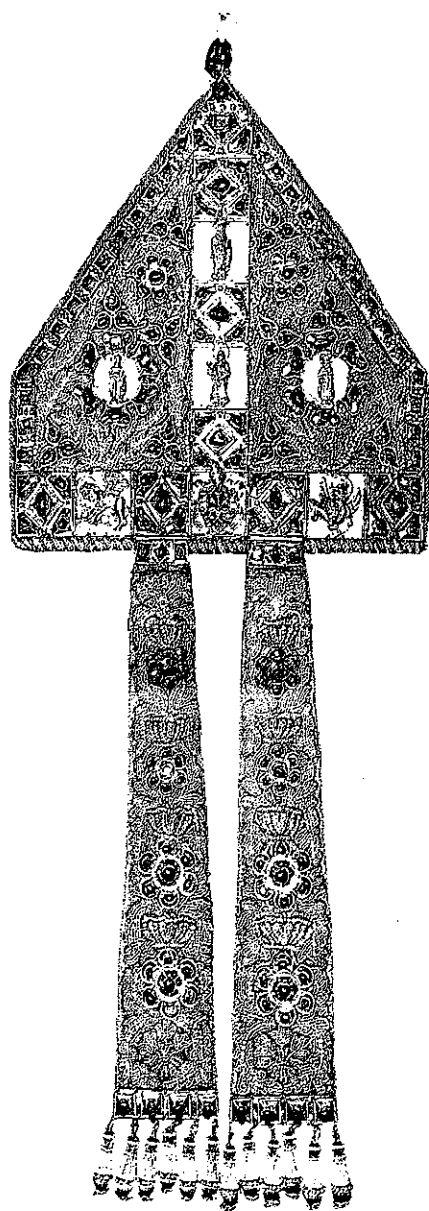
Biskupski dio

I zagrebački je biskup imao posjede po cijelom Kraljevstvu, ali ih je najviše bilo u okolici Zagreba. To su krajem 16. stoljeća bili posjedi, odnosno selišta u judikatu Donji Vugrovec (sela Obres, *Serawyncz*, *Glawnychyca*, *Drenchincz*, *Czerye*, *Bwdencz*), judikat Čučerje, judikat Gornji Vugrovec, judikat Novaki (sela *Thernawa*, Novaki) te predijalci (uživatelji crkvenih dobara po nasljednom pravu) u nekoliko sela (Vugrovec, Novaki, *Samsinowcz*, *Thernawa*, Čučerje, *Budenczy*, Obreš).³³ Vugrovec je bilo posebno važno i veliko selo, slobodno trgovište, jedno od najvećih i najbolje naseljenih biskupovih posjeda u Slavonskom Kraljevstvu. Tamo je podložnike imao i Nikola Zrinski. Kako je sve do 1542. Zrinski bio u žestokom sukobu sa zagrebačkim Kaptolom i biskupom Šimunom Erdődyjem, bilo je mnogo međusobnih pustošenja i trvenja, sve do početka četrdesetih godina 16. stoljeća.³⁴

Biskupskom dijelu današnjeg Zagreba, koji su sačinjavali tvrđa i podgrađe, pripadala je današnja Vlaška ulica, tada Laška Ves ili *Vicus Latinorum*; taj su dio nastavali talijanski, ugarski i ini trgovci, te slavensko stanovništvo. Stanovništvo na području Vesi uživalo je različite društvene i pravne statuse. Prvo, na samom području Vesi bilo je nešto kmetских selišta i podložnika (kolona, inkvilina) kojima je feudalni gospodar bila župna crkva, odnosno biskupi. Biskupijski kmetovi su katkad morali biskupu i vojno služiti. Biskupi su, kao patroni župa, bili dužni na svome teritoriju brinuti za župe i pomagati održavanje zgrada, iako zbog nestašice novca i različitih prioriteta to nije bilo uvijek moguće. Drugo, predijalci, kojih je također bilo na području Laške Vesi, odnosno okolnom području, imali su obvezu vojne službe. Zauzvrat bi na uživanje dobili predij koji bi se nasljeđivao po muškoj lozi, dokle god bi predijalac vjerno služio. Treće, u ovom dijelu grada živjeli su i ljudi koji su, zahvaljujući blizini tvrđe, dobili službe u biskupskom dvoru. Oni su mogli dobiti i predij, katkad s kućom ili kurijom. Na području Vesi posjede su imali kanonici i prebendari, iako tu nisu nužno i živjeli. Na malom prostoru, postojala je, dakle, vrlo složena socijalna stratifikacija. Stanovništvu na području Vesi sudio je njihov mjesni sudac, jer je Laška Ves bila u statusu slobodnog sela/trgovišta. I u 16. stoljeću imala je svog vesnika (*villicus*) ili seoskog glavaru, kao i sva sela u okolici.³⁵

Na biskupskim posjedima od 1507. do 1568. kao porezni obveznici upisana su ukupno 74 selišta.³⁶

Laškoj Vesi i župi sv. Petra pripadalo je i područje današnje Laščine. Ubožnica sv. Petra u Laškoj Vesi imala je uz zemlje (možda oranice) južno od ceste koja je prolazila kroz samu Ves, vinograde i livade na brežuljku Laščini. Vinogradi se spominju od početka 16. stoljeća; s njih je pobirana vinska desetina za biskupa od koje je ovaj četvrtinu davao Kaptolu. Desetina se sakupljala po poreznim okruzima koje je činilo nekoliko sela i za koje su sastavljani poimenični popisi glavaru obitelji (15 – 30 godišnje). U okrug Laška Ves spadali su Bukovec, Laščina, Sv. Šimun, Donji Bukovec, Davidovec i Remečina, a u okrug Nova Ves Mala Laščina i Remečina.³⁷

Mitra biskupa Wolfganga Gyule, 1549. godina.

Kaptol

Kaptol je imao posjede po cijelom Kraljevstvu. Prema najposrežnijem poreznom popisu iz 16. stoljeća, onom iz 1598. godine, samo u Zagrebačkoj županiji Zagrebačkom kaptolu pripadali su judikat Vrapče (kmetovi, odnosno selišta u selima *Lwka Spani*, Jarun, Rudeš, Vrapče, Kustošija i Topolovec), judikat Prigorje odnosno Davidovec, judikat Prigorje i Markuševac (sela *Bachun*, *Deschewcz*, *Preztechno*, *Ternawa*, *Bydrosczy*, Vidovec, Popovec, *Stephanowcz*), judikat Oporovec (sela Oporovec, Retkovec, Resnik, Gaj, Borongaj, *Wkomercz*, *Czwlyncz*, *Chugowcz*, *Myrssowcz*, *Domkowcz*, *Jalsewcz*, *Branowcz*, *Welykywerh*, *Nowo Zelcze*), judikat Myndzent (sela *Myndzent*, *Brezthye*, *Domkowcz*, *Wkodol*, Dobrodol, *Popowcz*, *Zela*, *Zelnycza*, Ivanja Reka, *Zepnycza*), judikat Dumovec (sela Novaki, Kobiljak, Dumovec, *Zelkowcz*), judikat Kraljevec (Kobiljak, Kraljevec, Kraljevec Stara Ves), judikat Kašina (Kašina, Prepuštovec), selo Remetinec, judikat Koznycza (sela *Hrelychy*, *Koyenyk*, *Koznycza*, *Pethyna*, Gornja i Donja Selnica, *Lazzy*, Novaki, *Obrezi-na*), judikat Kralocz (*Kralyowcz*, *Czerye*, *Therztyennyk*, *Narth*, *Okwnschyak*), judikati Novaki i Otok, judikat Myndzenth (Otok, *Zopy*, *Hrwschycza*). Župa sv. Križa u Vrapču imala je dva kolona i jednog inkvilina. Tu su bili i posjedi u *Pethrowini* kod Ozlja s brojnim kmetovima. Prije ovog popisa, popisi 16. stoljeća bilježe Pobrežje kao selo u kojem su selišta i kmetove imali i opatija Bl. Djevice (*Abbatia Beate Virginis de area capitulari*) te Zagrebački kaptol, ali i brojni plemići. Godine 1574, uz kaptolski distrikt zadnji se put spominje poimence Vražji Laz. Ovaj je distrikt većim dijelom stoljeća brojio golemih – nekoliko stotina selišta, a u posljednjoj četvrtini stoljeća nalazimo ga samo pod imenom kaptolski distrikt.³⁸ Računajući samo ove kaptolske posjede, bez biskupskih, riječ je uglavnom o ogromnim posjedima, o jednoj od najvećih konglomeracija u regiji, pa čak i nakon osmanlijskih pustošenja koja su ih bitno smanjila i osiromašila.

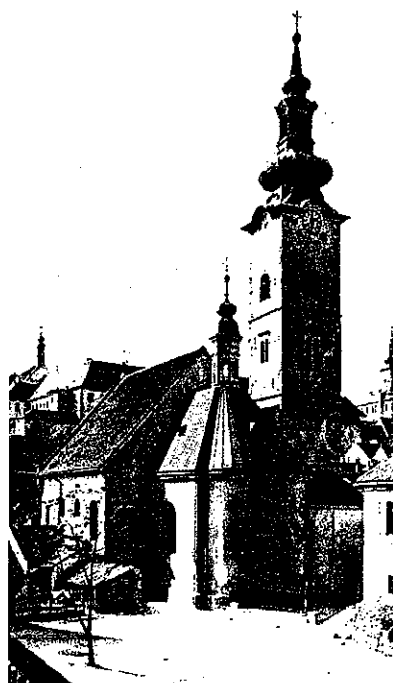
Kao što je Laška Ves imala status slobodnog sela, tako je i na kaptolskom području bilo nekoliko sličnih tipova naselja. Novu Ves (*libera villa*),

tada zvanu Lepa Ves, Kaptol osniva polovinom 14. stoljeća, a Opatovinu 1478. godine. U 16. stoljeću oba ova naselja funkcioniraju po srednjovjekovnim načelima: izabiru svoju upravu, imaju svoj niži sud, a stanovnici su osobno slobodni svjetovnjaci u različitim društvenim statusima, no u krajnjoj instanci naselja su bila ovisna o Kaptolu i podređena kaptolskom sucu. Iako su u naseljima isprva obitavali svjetovnjaci, uz njihove kuće postepeno su se pojavljivale prebendarske kurije i kanonički majuri. Stanovnicima to i ne bi bio problem da se upravo tijekom 16. stoljeća nije inzistiralo na pravnom razlikovanju između laika i kanonika: kanonici su bili oslobođeni redovnih davanja za jednu kuću/majur (za ostale posjede, ako su ih imali, morali su plaćati), a građani i ostali stanovnici morali su plaćati davanja na sve svoje posjede. Pritisak je potkraj 16. stoljeća vršio i Dvor, tražeći da stanovnici plaćaju kraljevske poreze kao kmetovi, premda su bili stanovnici slobodnog sela i, sukladno tome, oslobođeni tih

davanja.³⁹ Uglavnom, do 17. stoljeća već su brojni kanonički i prebendarski posjedi i kurije bili sastavni dio Nove Vesi, a osnivanjem cehova i daljnjim razvojem naselja dolazilo je do usloznjavanja i sve većih problema u reguliranju odnosa između raznih društvenih slojeva i interesnih grupa u naselju.

Prema početku 16. stoljeća i područje Kaptola (*Area capitularis*) počelo se pretvarati u naselje: biskup Osvald je naredio utvrđivanje i ograđivanje kaptolskog područja i naseljavanje obitelji svjetovnjaka radi obrane. Za podizanje svjetovnjačkih kuća kanonici su morali izdvojiti dijelove svojih parcela, što većina nije rado prihvatila. Time su svjetovnjaci ušli u prostor koji su prije nastavali samo kanonici, franjevci i cisterciti.

Godine 1478. Kaptol je izdao ispravu (postoji i kajkavski tekst iz 1573. godine) u kojoj je opisano postojeće stanje i regulirana su prava i obveze, uprava, sudovanje i razni aspekti života stanovnika ovog kaptolskog područja. Nakon isteka od

Cistercitski samostan – neki su povjesničari (npr. Đ. Szabo) pretpostavljali da je uklopljen u kasnije izgrađenu palaču Jurja Plemića – (tzv. Plemićeva kuća) – koja je srušena regulacijom Dolca 1925. godine.

◀ Crkva sv. Marije na Dolcu spominje se još u 13. st. Pripala je cistercitskom redu koji je 1315. doselio na Kaptol te uz crkvu izgradio samostan i kupalište uz potok Cirkvenik (kasnije nazvan Medveščak). Crkva je bila jednobrodna, a u 18. st. proširuje se u baroknom stilu, dograđuje se i dobiva toranj.

Seljačka buna

I AMBROZ (MATIJA) GUBEC

Okolica Zagreba bila je poprište jednog od najpoznatijih sukoba hrvatske rane novovjekovne povijesti, poznatog pod imenom Seljačka buna Matije Gupca. Izbio je početkom 1573. godine, uključila je ogorčene seljake s brojnih vlastelinštava u Hrvatsko-Slavonskom Kraljevstvu, ali i sa susjednog štajerskog prostora. Plemstvo se pod vodstvom biskupa i bana Jurja Draškovića te podbana Gašpara Alapića uspjelo skupiti na otpor te se sa seljacima, koje su vodili Ilija Gregorić, Ambroz (Matija) Gubec i još nekoliko seljačkih vođa, sukobilo 9. veljače u odlučujućoj bitki kod Stubičkih Toplica. Uхваćene vođe seljaka zatočene su u jednoj od kula pokraj stolne crkve, a zatim su protiv njih vođene dugotrajne istrage od Beča, do Ljubljane, Graza i Zagreba. Najpoznatiji je u narodu ostao Ambroz Gubec, zvan Matija. Ne zna se da li je protiv Ambroza vođena parnica, no zna se da je Drašković od cara tražio njegovo pogubljenje.

Legenda govori o Gupčevu smaknuću na Markovu trgu i užarenom prijestolju. Izvori svjedoče da su Gubec i njegovi sudrugovi užasno mučeni užarenim klijestima i usijanom željeznom krunom te pogubljeni negdje na užem području Zagreba.

Seljačka buna postala je motivom koji je obrađen u brojnim djelima hrvatske književnosti, slikarstvu, kiparstvu, filmu i u glazbeno-scenskoj umjetnosti: povijesni roman *Seljačka buna* Augusta Šenoe, poema „Na mukah” u Krležinim *Baladama Petrice Kerempuha*, scenski tekst *Matija Gubec* Mirka Bogovića, muzička djela Ive Lhotke Kalinskog, Ivana Brkanovića, Krajač – Metikoš – Prohaska, filmovi *Seljačka buna* Vatroslava

Mimice i *Gubeciana* Dušana Vukotića, likovna djela Antuna Augustinčića, Otona Ivekovića, Krste Hegedušića, grafike dvadesetorice autora u mapi *Kervave kronike glas* i brojni drugi umjetnički radovi.

16 godina – perioda u kojem su bili oslobođeni plaćanja poreza – stanovnici Kaptola su živjeli po sličnim načelima kao i stanovnici Nove Vesi.⁴⁰ S dolaskom novog stanovništva te naseljavanjem kaptolskih slobodnih sela, Kaptol je trebao urediti trgovanje i opskrbu stanovništva na svome prostoru. Odredbom iz 1510/1511. imao je pravo na održavanje trga i sajмова, ali je ova odredba nailazila na stalno protivljenje Gradeca koji je u njoj vidio moguću konkurenciju. Ipak, pošto je trgovina u 16. stoljeću bila relativno slaba, pritužbe Gradeca su u ovom razdoblju uzrokovala samo povremene svađe i parnice.⁴¹

Kao što je već spomenuto, na kaptolskom području postojala su još dva naselja (sela ili ulice), vezana uz redovničke samostane. Jedno je nastalo na mjestu na kojem su se nalazili cistercijski samostan i crkva sv. Marije, odnosno na prostoru ispred crkve koji će se kasnije nazivati Dolec (Dolac) i Opatovina. Naselje (*vicus*) je imalo svog suca i pripadalo je samostanu te je funkcioniralo na sličan način kao i ostala naselja na Kaptolu, osim što su, izgleda, stanovnici naselja opatu (prepoštu) plaćali dvostruko veći porez nego stanovnici kaptolskih naselja svome gospodaru. Crkva i samostan opetovano se spominju na ovom području od početka 14. stoljeća, bilo zbog raznih sporova oko klaonice i kupališta, bilo raznih parnica, ali i popravka crkve i zgrada. U svakom slučaju, krajem 15. ili početkom 16. stoljeća, cisterciti su napustili Zagreb, što je i formalizirano 1510/1511. godine. Papa Julije II ukinuo je 1511. cistercijsku opatiju Blažene Djevice te dozvolio rušenje crkve sv. Emerika i preseljenje sjedišta župe sv. Emerika s područja ispred katedrale na područje napuštenog cistercijskog samostana i crkve. Župnik je naslijedio naslov prepošta te sva prava i podavanja pripadajućih stanovnika, koja je uživao opat cistercijskog samostana. Naselje nastalo uz crkvu sv. Marije pripalo je novoj župi, a župnike/prepošte imenovali su zagrebački biskupi kao patroni župe kojima je župnik polagao prisegu vjernosti. Opat, odnosno župa (*Abbatia Beate Virginis de area capitulari*) posjedovali su tijekom 16. stoljeća selišta u Pobrežju. Zatim se od 1566. prestaje bilježiti vlasništvo tih selišta, ali se notira vlasništvo nad selištima u Otoku (*Atthak, Athak, Otthok*). Od polovice sedamdesetih i opatija se popisuje kao vlasnik selišta

u Sv. Heleni kod Samobora i Otoku. Od 1576. spominju se posjedi opatije u Gornjem i Donjem Otoku, koji se, očito, tijekom 16. stoljeća, razvio kao mjesto. Godine 1578. navodi se da je u Sv. Heleni i Gornjem i Donjem Otoku voda uništila četiri selišta od ukupno 12 i da ih je ostalo osam. Godine 1582. uništila je još tri te ih je ostalo samo pet. Šest godina kasnije, ostala su još samo tri selišta, odnosno dima.

Ovaj mali primjer, svojom suhoparnom statistikom puno govori: budući da su živjeli na malom i zbijenom prostoru i da u 16. stoljeću još uvijek nisu živjeli od obrta i trgovine kao građani Gradeca, stanovnici ovog, kao i svih sela na Kaptolu, morali su, da bi preživjeli, u svom posjedu imati nešto zemlje, bilo na kaptolskom, bilo na okolnom zagrebačkom području. To nije uvijek bilo lako. U doba dok Sava još uvijek nije bila sasvim regulirana, voda je odnosila mnogo održanih obradivih površina, ako ih prije ne bi uništili „Turci”.⁴²

Još jedno naselje vezano uz redovnike bilo je ono uz franjevački samostan i crkvu. Franjevačka redovnička zajednica održavala je dobre odnose i s Kaptolom i s Gradecom. Naselje (*vicus sancti Francisci de Zagrabia*) koje je nastalo uz samostan, imalo je svog suca i lokalnu upravu, kao i ostala slična naselja na kaptolskom brežuljku. Samostan je opstao u funkciji tijekom cijelog 16. stoljeća, čak i u vrijeme građanskog rata kad su kaptolsko područje i samostan prilično stradali. Franjevci su tijekom najvećeg dijela 16. stoljeća bili i propovjednici na Gradecu uz punu potporu gradske uprave, dakle u crkvi sv. Marka. Do sukoba oko imovine (konkretno, oko vinograda i vrtova) između Gradeca i franjevaca došlo je tek potkraj stoljeća, a o sporu se raspravljalo na nekoliko saborskih zasjedanja te na najvišim instancama habsburške vlasti. Izgleda da je na prijelomu stoljeća, odnosno nakon smrti gvardijana Martina Dombrinusa (1595), došlo do rasprave i o sudbini samostana (pretvaranje u dječaku školu i bogoslovno sjemenište pod upravom Kaptola; dodjeljivanje samostana bosanskim franjevcima), ali se samostan početkom 17. stoljeća, ipak, nakon kratkog razdoblja pod Provincijom Bosnom Srebrenom, spominje kao dio Ugarske franjevačke provincije sv. Marije, dakle, u starom statusu.⁴³

▲ Na uglu Trga sv. Marka i Čirilometodske ulice, gotovo neprimjetan, na zgradi stoji portret Matije Gupca.

Franjevački samostan i crkva na Kaptolu.

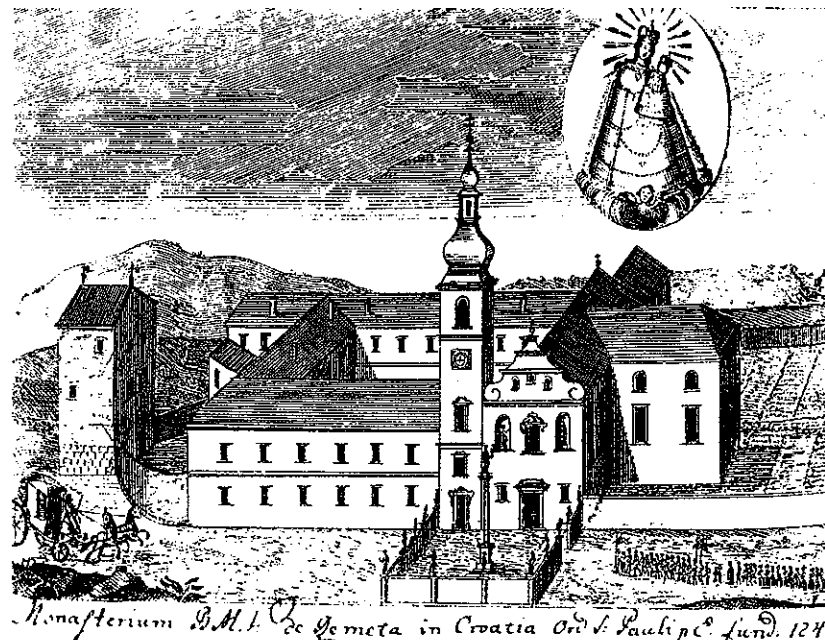
3. Izgradnja obrambenog sustava

Teški potres 1502. godine narušio je stabilnost već ranije oštećenih gradećkih zidina, a tijekom 16. stoljeća gradu su učestalo prijetile Osmanlije. Iako nije došlo do izravnih osmanlijskih napada i podsjedanja grada, Osmanlije su dolazile nadomak grada, posebno u prvoj polovini stoljeća, harajući okolnim područjem – oko Jastrebarskog i Samobora.⁴⁴ Tako je bilo i tijekom primirja, jer se i tada, zapravo, svakodnevno odvijao rat niskog intenziteta, tzv. mali rat, s nizom pograničnih čarki. Već tridesetih godina 16. stoljeća građani su na sve strane molili da ih se zaštiti od Osmanlija koje se stalno moglo vidjeti u polju podno grada, dok su u grad pristizale vijesti da se tisuće Osmanlija sprema opsjesti grad.

Osmanlije su 1545. prodrle do Konjščine (u Hrvatskom zagorju) prouzročivši paniku. Novi veliki strah izazvan je 1552. padom Virovitice, a onda i Čazme. Zatim su Osmanlije u kolovozu

1556. došli pod sam grad, ali su se nakon pljačkanja po okolici, oko 9 sati ujutro povukli i nastavili pustošiti po Turopolju.⁴⁵ Očito je i ovog puta namjera bila opustošiti okolicu i opljačkati što se moglo, a ne gubiti vrijeme na dugotrajno podsjedanje grada. Nema sumnje da je u većem dijelu 16. stoljeća Zagreb bio pogranični grad: o tome svjedoči činjenica da se i unutar gradskih zidina znalo naći osmanlijskih zarobljenika na kojima se nastojalo zaraditi otkupom, a među građanima bilo je onih koji su sudjelovali u obrani za svoj račun. Tada je bio poznat Ivan Pastor, koji je u ulozi špijuna 1529. putovao u Dubrovnik ne bi li kralju Ferdinandu dojavljivao novosti o namjerama Osmanlija. Godine 1537. putovao je i u Osmansko Carstvo s nalogom da istraži broj kršćanskih zarobljenika koji se tamo nalaze i sazna kako ih se može osloboditi i otkupiti.⁴⁶ Građanin Gradeca bio je i Gaspar Pastor, Ivanov otac i prvotno pristalica Zapolje, inače talijanski trgovac koji je trgovao oružjem.⁴⁷

Opsade gradova smatrane su izravnim kršenjem mira, pa su povremeno sklapanja primirja među imperijima (1533, 1547. i 1568), što je zna-

Remete – pavlinski samostan sa zavjetnom crkvom Uznesenja Marijina, prema grafici iz 18. st. (poslije 1739); jednostavnu gotičku crkvu sa samostanom izgradili su pavlini krajem 13. st. Osmanlije su tri puta pustošili remetsko svetište – prvi put 1483; tada kralj Matijaš Korvin daje novac za obnovu, te gradnju zidina i kule za njegovu obranu. Drugi put devastiraju ga 1557. pod vodstvom paše Ferhat-bega Sokolovića, a treći put, 1591. predvođeni Hasan-pašom Predojevićem spaljuju samostan i crkvu te odvođe 12 pavlina koje nakon mučenja vješaju nedaleko Remeta.

čilo da na Zagreb neće biti većih napada, niti velikih pohoda. Zagreb je, doduše, bio relativno siguran i ostao je pošteđen većih razaranja, ali strepnja od novih napada morala je biti sveprisutna i trajna, već i zbog lošeg stanja obrambenih zidina. To je potaknulo Gradec, Kaptol i biskupski grad na pojačano utvrđivanje i osiguranje od mogućih napada. Stoga je u sva tri dijela grada u 16. stoljeću došlo do brojnih izmjena, pregradnji i dogradnji.

Krajiške vojne vlasti naručivale su izradu niza tlocrta i veduta za potrebe izgradnje i poboljšanje obrambenog sustava, koje se u atlasima ili raznim pojedinačnim i uvezanim spisima čuvaju po arhivima. Otuda su i prvi takvi slikovni dokumenti vezani za Zagreb; oni u 16. stoljeću nisu sasvim precizni, ali su ipak vrlo korisni.

Na Gradecu se u urbanističkom smislu tijekom 16. stoljeća uglavnom zadržava stanje iz prethodnih stoljeća, ali uz izmjene u obrambenom sustavu i radove na crkvi sv. Marka.⁴⁸ Na ulaganja u utvrđivanje Gradec je bio obavezan još Zlatnom bulom. Međutim, na samom početku 16. stoljeća, 1501. godine, gradska uprava nije imala dovoljno sredstava za sve zahvate koje je trebalo poduzeti pa je – nakon posredovanja bana Ivaniša Korvina – kralj odlučio da se Gradecu na tri godine odobri po 32 forinte godišnje od prihoda gradske tridesetnice za potrebe utvrđivanja. Sljedeće godine grad je pogodio potres: oštećene su mnoge građevine, srušen je toranj crkve sv. Marka. Ozbiljno je bila oštećena, gotovo pred rušenjem i jedna kula, ali i dobar dio gradskih zidina. Kako bi požurio popravke, kralj je 1505. pomogao sa sto zlatnih

forinti. Tijekom čitavog 16. stoljeća gradska je uprava stalno slala nove molbe, koje je, osobito do otprilike 1530. godine, vladar rješavao povremeno izravnom financijskom pomoći, odobrenjem dijela prihoda od gradske tridesetnice ili desetine ili ukidanjem određenih davanja. Događalo se i da naloži Županiji da izdvoji neka sredstva za gradečku utvrdnu. U travnju 1539. godine kralj je poručio građanima Gradeca da su dužni plaćati tridesetnicu (od koje su tradicionalno bili oslobođeni) jer im se ratna pomoć isplaćivala iz prihoda tridesetnice. Lukasu Zäckelu, upravitelju tridesetnice, naređeno je da se gradu iz prihoda tridesetnice godišnje isplaćuje po 200 forinti za građevinske potrebe i utvrđivanje grada koje je trebalo pomno obračunavati.⁴⁹

Najveći dio radova na obrambenim utvrdama i zidovima odvijao se u drugoj polovini 16. stoljeća, dakle kada su Osmanlije zauzele veće dijelove teritorija istočno od Zagreba: 1543. i 1544. godine pada niz slavonskih utvrda pod naletom čak četiri sandžak-bega. Opasnost je postala izravna i bliska i još uvijek se nije činilo da će osmanlijska osvajanja stati. Kanonici su se odlučili graditi tvrđavu Sisak na ušću Kupe u Savu za obranu Zagreba, a početkom 1544. u Zagrebu se sastao i Sabor koji je donio niz novih i potvrdio stare odluke o obrani zemlje.⁵⁰ Kaptol je za radove na sisačkoj utvrdi, osim stranih majstora koji su rukovodili poslovima, uzeo i niz obrtnika iz Gradeca – što je pomalo neobično s obzirom na stalne napetosti između ta dva zagrebačka središta. Glavni zapovjednik carske vojske, Hans Ungnad, pokušavao je opskrbiti grad ratnim materijalom. Tako su se, dakle, istovremeno izvodili radovi na varaždinskim zidinama, započela je izgradnja Siska te pregradnja na obrambenom sustavu Gradeca.⁵¹

U svibnju 1552. u grad su došli ban Nikola Zrinski, zapovjednik kraljevske vojske u Slavoniji, Lukas Zäckel i Ivan Lenković, zapovjednik kraljevske vojske u Hrvatskoj. Htjeli su obranu grada financirati novcem od tridesetnice, ali su ustanovili da tih novaca više nema i da je redovnih 200 forinti od tridesetničkih prihoda daleko premalo za bilo kakve radove. Kralj je sljedećeg mjeseca naložio isplatu još 2000 forinti iz tridesetničkih sredstava, što je povjerenicima omogućilo

realnije planiranje u gradu, pa se u listopadu iste godine povjerenici opet sastaju. Pridružili su im se Jakob Lamberg, zemaljski namjesnik Kranjske i Georg Herberstein, zemaljski namjesnik Štajerske. Na grad se u 16. stoljeću još uvijek računalo kao na krajišku utvrdnu u sustavu obrane pod kontrolom staleža Unutrašnje Austrije.

Povjerenstvo je problemu utvrđivanja pristupilo razmatrajući obrambene sustave sva tri dijela grada u cjelini, kao jednu stratešku točku, pokušavajući pronaći način da ih se što bolje poveže radi međusobne zaštite i pomoći te je ponudilo sljedeće: planirala se izgradnja novog bastiona u sklopu Gradeca koji je trebao, uz određene izmjene na terenu i uklanjanje objekata u međuzoni (vatrom uništeni samostan, kuće, dijelove i ostatke zidina) štiti i Kaptol. Problem su predstavljale i kuće kanonika koje su bile vrlo izložene a ograđene tek oronulom palisadom i zemljanim nasipom. Projektanti su smatrali da bi ih se bolje zaštitilo razgrađivanjem palisada i podizanjem novog, čvrstog plota od kolja ukopanog u zemlju, a da bi se cijeli biskupski kaštel trebao ograditi palisadom i jarkom. Predložili su da se prvo poprave već postojeći zidovi, a onda izgrade novi, te sugerirali više tehničkih načina izgradnje novog bastiona, pri čemu je uz svaki izrađen i troškovnik. Predviđeli su da bi uz već postojećih 500 balvana i nekoliko peći vapna, obnova u cjelini zahtijevala dopremu bar 18.000 trupaca te dovođenje 200 tesara i zidara iz Kranjske. Razmotreno je i stanje obrambenog sustava katedralne crkve te istaknuto da bi Osmanlije mogle zapaliti golemi drveni krov što bi ugrozilo ukupnu obranu. S radovima je trebalo početi sljedeće, 1553. godine, a kralj je prema prijedlogu povjerenstva, za glavnog blagajnika i nadzornika potkraj 1552. godine imenovao Gaspara Gotala, dok su glavni graditelji trebali biti majstori iz Unutrašnje Austrije, već upoznati sa stanjem na terenu.⁵²

Od opsežnijih radova na samom Gradecu dogotovljeni su oni na Mesničkim vratima i na mostu, zatim na obrambenom zidu, posebno jugozapadnom te dovršena gradnja mjesta za smještaj topova kod samostana opatica.

Godine 1545. podignut je most pred Kamenitim vratima, a 1553. godine stepenice. Krovovi od hrastovine nad gradskim vratima izgrađeni su

Kralj Ferdinand I obećao je građanima zagrebačkog Gradeca pomoć potrebnu za utvrđenje grada, 26. 9. 1548. godine.

Pogled na Gornji grad s juga, akvarel Ludovika Bužana; detalj: nova Mesnička vrata izgrađena 1559. godine.

1555, čime su ona postala natkriljeni prostor.⁵³ Radi jačanja obrane građani su 1547. kupili salitre za pripremu baruta u vrijednosti od 128 forinti, a uprava je uz redovnih 12 stražara uzela u službu dodatnih 50 strijelaca raspoređenih u desetine i plaćanih po cijeni redovnih haramija. Kralj je već 1548. obećao poslati pomoć za gradnju i vojnu posadu te stručne majstore koji su trebali pregledati utvrde. Tri godine kasnije uzeto je u službu sedam haramija na pola godine a u stalnu službu oružar Filip; zatim je obavljeno mnogo poslova koji su trebali prethoditi radovima na samim utvrdama.⁵⁴

Jedan od najvećih zahvata na Gradecu izveden je 1557-1559, kada su srušena stara i izgrađena nova Mesnička vrata: u tom poslu sudjelovali su majstori iz Kranjske, čak i Češke. Dijelom su korišteni kanali, kamen i materijal starih vrata, dijelom su medvedgradski i gračanski seljaci dovozili nov kamen iz gračanskog kamenoloma, pijesak iz Save te drvna građa s Medvednice, ali i iz Kranjske. Nova vrata su bila smještena na križanju Mesničke i Streljačke ulice i nazivalo ih se velikima, za razliku od starih mesarskih vrata koja su bila jedna od manjih u gradu.⁵⁵ I u *Kriegsarchivu* u Beču čuva se opsežniji spis koji bilježi troškove grada za izgradnju vrata 1558. godine (*ante portam Carnisicum Eiusdem In*

Anno vest: Dom: 1558 factarum) uz popis svega što se radilo po danima, ljudima, poslovima i isplatama.⁵⁶

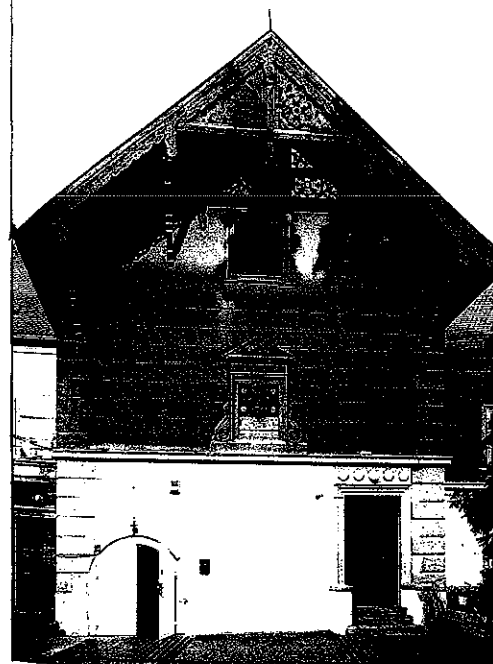
Radovi na utvrdnom sustavu Gradeca kulminirali su potkraj pedesetih godina 16. stoljeća.⁵⁷ Nastavljeni su dvadesetak godina kasnije, kada je još više zaprijetila opasnost od Osmanlija koji su 1577/1578. osvojili Pounje i pomakli graničnu liniju bliže Zagrebu, na Kupu. Već 1573. godine kralj je preko Veita von Hallegga, zapovjednika Slavonske krajine, srdito tražio opširan izvještaj od građana Gradeca o utrošku tridesetnih sredstava jer izvještaji već dugo nisu stizali. Međutim, do kralja su stizale obavijesti da je Gradec, unatoč svim naporima, slabo i nikako utvrđen, da zidova na nekim mjestima nema i da su goli i nedostatan jaki s obzirom na stratešku važnost grada. Naredio je hitnu obnovu utvrda.⁵⁸ Pred svim gradskim vratima su izgrađeni 1577/1578. mostovi koji su vjerojatno bili pokretni, a izrađeni su i krovovi nad malim kulama. Prema starim nacrtima, čini se da su kule bile polukružne, a nazivane su po vlasnicima ili vlasnicima kuća uz njih, ili po položaju u gradskom zidu.⁵⁹

Za popravak Popova tornja, odnosno bastiona ispod njega, grad je dao novac 1550. godine; 1578. popravljani su podnošci za držanje baruta u kuli kod Novih vrata; 1584. isplaćena je brava velike kule kod Novih vrata; 1588. kad se kula pokrivala i popravljali se metalni dijelovi vrata, kao i 1589. godine, Popov se toranj nazivalo „velika kula blizu Novih vrata“, što znači da od polovice stoljeća nije više pripadao kanonicima ili „popovima“. Naime, kralj je već u 15. stoljeću upozoravao kanonike da su toranj zapustili, no izgleda da oni, s obzirom na velika izdvajanja oko svojih utvrda, nisu više bili toliko zainteresirani za njegovo održavanje. Ustvari, već je bilo jasno da bi bilo bolje toranj ostaviti gradu na brigu. Tako je i bilo, pa je Popov toranj na duže vrijeme postao dio obrambenog sustava grada.⁶⁰

Ipak, ni devedesetih godina 16. stoljeća stanje utvrda nije bilo dobro. Kaptol je puno novca utrošio na razne gradnje po Kraljevstvu, kao uostalom i kralj i staleži Unutrašnje Austrije.⁶¹ Građani Gradeca su tijekom cijelog stoljeća, a posebno nakon pada Siska, molili pomoć na sve

strane kazujući da su gradske zidine i kule tako slabe da ih više štiti Sava negoli same zidine.⁶²

Osim na zidinama, 1584. i 1588. radilo se i na župnoj crkvi: napravljen je potporanj da se spriječi pad zvona u tornju crkve, a zatim je toranj pokriven novim krovom a plaćeno je i bravaru Martinu koji je napravio željezo za sunčani sat na istom tornju. U 16. stoljeću cehovski majstori popravljaju gradski sat (1560) te prepravljaju željezo na sunčanom satu novog tornja crkve sv. Marka (1588).⁶³ Dakle, oko radova na crkvi i na gradskim zidinama, od nadgledanja posla do fizičkih radova, bila bi obično angažirana cijela gradska uprava i seljaci iz okolice, posebice oni iz Gračana, Hrašća, Kerča.⁶⁴

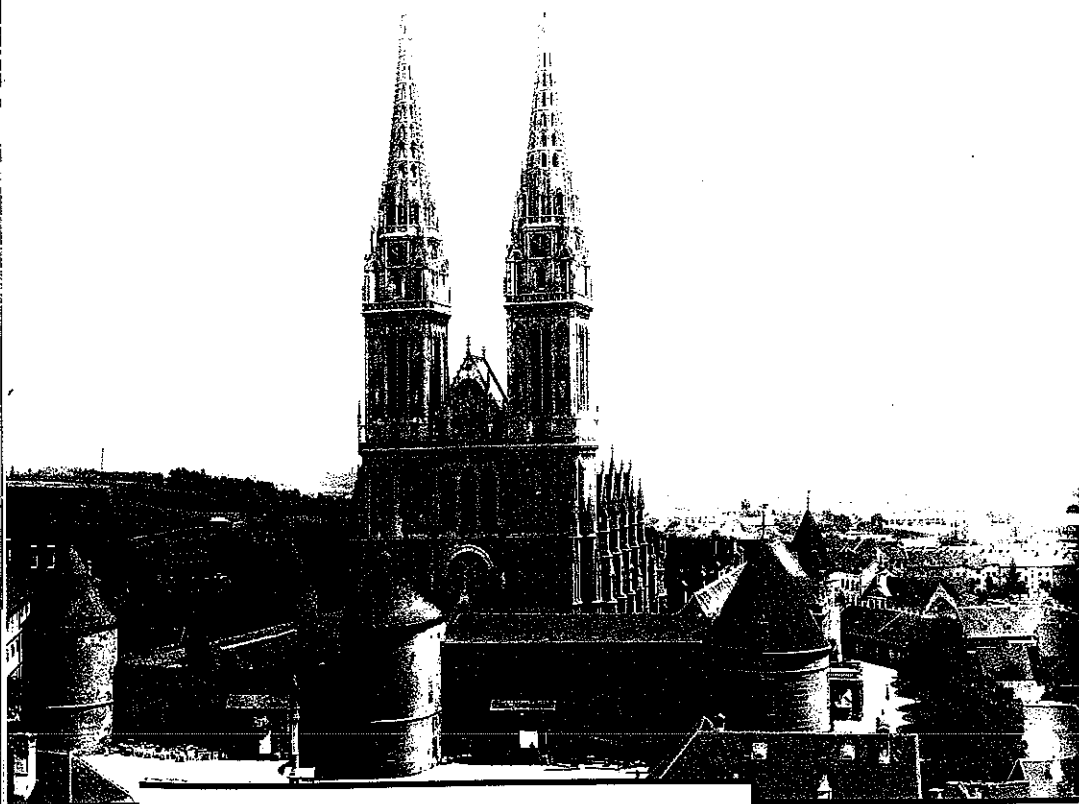

Kurija lektora (Kaptol 27). Lektor je odmah iza prepozita imao najvažnije mjesto i ulogu među kanonicima. Upravljaio je kaptolskom kancelarijom i vodio „*locus credibilis*“ – mjesto za ovjeru dokumenata. Biskup Petar Herešinec 1584. dodjeljuje kaptolskim lektorima već postojeću zidanicu na istočnom zidu koji ju koriste do 1848. godine.

U gradu je postojao niz zgrada koje su pripadale crkvenim redovima. Dominikanci su godine 1473. zbog osmanlijske ratne opasnosti preselili iz Vlaške ulice u Gornji grad te do kapele sv. Katarine sagradili samostan. Zatim su podignuli i ženski samostan. Krajem 15. i početkom 16. stoljeća često su im oduzimani posjedi na području Stupnika i Slavetića te ih je kralj morao uzeti pod zaštitu.⁶⁵ Odlazak dominikanaca je uslijedio tijekom 16. stoljeća, ponajprije zbog opasnosti od Osmanlija.⁶⁶ Neki drže da su i dominikanke zajedno s dominikancima otišli s Gradeca. Sve redovničke, samostanske zgrade i pripadajuće crkvice su nakon njihova odlaska počele propadati, a nova izgradnja započela je tek dolaskom novih

Kurija prepozita (Kaptol 7). Prepozit (prepošt) ima najvišu čast i službu u Stolnom kaptolu – pročelnik je zbora kanonika. Ovu kuriju dao je sagraditi kanonik Juraj Herešinec između 1543. i 1571. godine.

Kaptolske zidine

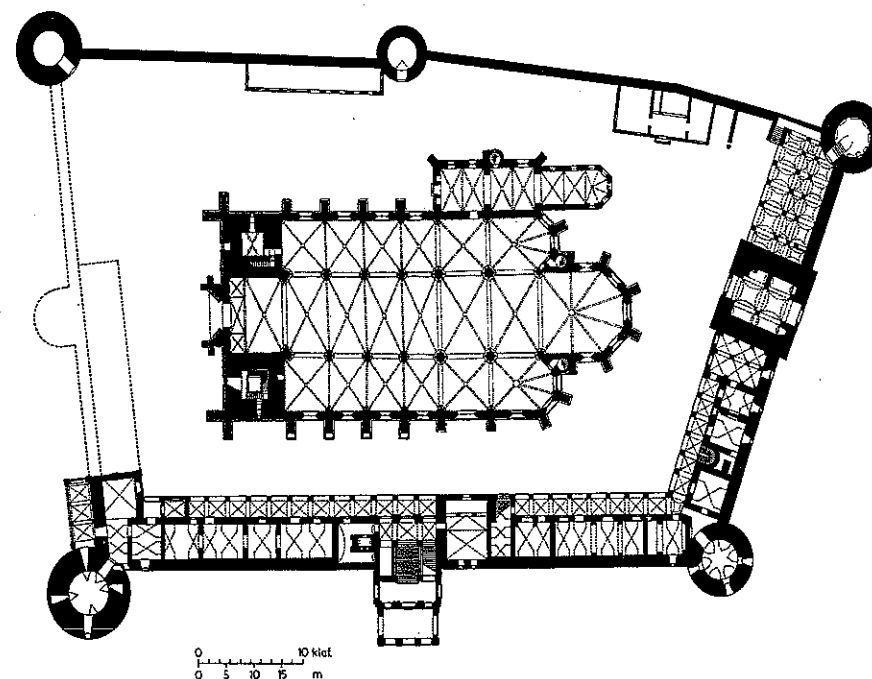
Kaptolske i katedralne zidine grade se od 14. stoljeća, a svoj će kraj, uz tek sporadične iznimke, doživjeti početkom 20. stoljeća. Svijest o potrebi utvrđivanja Kaptola i katedrale raste od tatarske provale 1242. godine. To će postepeno, višestoljetno utvrđivanje imati dvije svrhe: zaštitu od novih provala i zaštitu Kaptola od Gradeca zbog učestalih sukoba naselja na dva susjedna brda.

Krajem 15. i početkom 16. stoljeća naselje Kaptol poprima današnji oblik. Glavna ulica koja vodi od juga prema sjeveru, započinjala je Donjim ili Južnim vratima (vjerojatno su stajala na križanju današnje ulice Pod zidom i Bakačeve ulice), a završavala Gornjim ili Sjevernim (malo

prije zgrade današnje osnovne škole na Kaptolu). Oko čitavog naselja izgrađen je obrambeni zid s nekoliko kula i zasebnim bedemom sa snažnim utvrdama oko katedrale. Govorimo, dakle, o manje poznatim bedemima i kulama kaptolskog brežuljka i bedemima i kulama biskupskog sjedišta i katedrale.

Obrambeni zidovi oko kaptolskog naselja lijepo se vide na prikazu Zagreba s početka 16. stoljeća (v. str. 115). Na sjeveroistočnom i sjeverozapadnom uglu postojale su dvije obrambene kule, od kojih je do danas sačuvana tzv. Prišilnova kula (sjeverozapadna) iz 16. st. Zapadni dio kaptolskog obrambenog zida s ostacima polukružnih kula

▲ Katedrala s bedemom i utvrdama. Ispred katedrale nalazi se Bakačeva kula (u sredini).

Katedrala i njezina utvrda, tlocrt prizemlja (arh. snimak, I. Tenšek, 1995).

dobrim je dijelom sačuvan na zapadnoj strani uz rub parka na Opatovini, a od južnog zida ostalo je, kako kaže ugledna historičarka Lelja Dobronić, samo ime, u nazivu ulice Pod zidom.

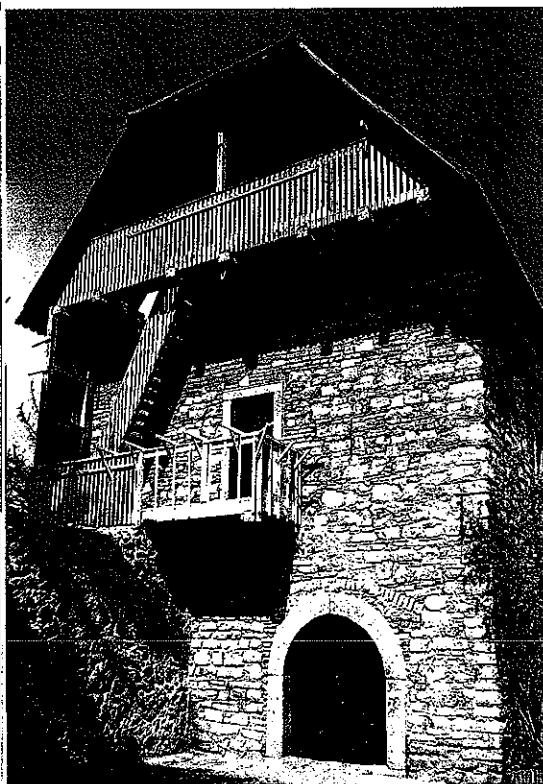
Već od kraja 14. stoljeća kaptolske su kurije bolje utvrđene. Te su zgrade dotad bile drvene ili zidane, slabo štichene jarcima. Zbog sukoba s Gradecom zgrade se bolje utvrđuju, a u 15. stoljeću gradi se i kaptolski zid, ruše se trošne drvenjare te cistercitska Opatovina postaje dijelom obrambenog sustava Kaptola.

Do velikih promjena i modernizacije zidina i utvrda dolazi u 16. stoljeću, a to je posljedica osmanlijske opasnosti zbog koje je Zagreb postao pogranični grad. Ubrzana obnova zbiva se nakon smrti biskupa Osvalda Tuza 1499. godine. On je ostavio 10.000 forinti, a znatan je dio te svote utrošen na suvremeniju dogradnju zidina i

izgradnju kula. U to vrijeme na prijestolju je Vladislav II Jagelović.

Osmanlijska opasnost bila je, dakle, važna za obrambeno utvrđivanje Gradeca, Kaptola i izgradnju katedralnih zidina. Kanonici u osmom desetljeću 15. stoljeća traže od biskupa Osvalda Tuza dopuštenje da utvrde dio kaptolskoga zemljišta i da na njemu nasele i svećenike i svjetovne ljude čime žele poboljšati obranu. Godine 1478. izdana im je opširna kanonička povlastica temeljem koje naseljenici Gornje Opatovine (kanoničke) imaju veća prava od naseljenika Donje Opatovine (cistercijske). U Gornjoj Opatovini davanja su manja, a ne postoje ni klasični feudalni, kmetski odnosi.

U prvim desetljećima 16. stoljeća upravo Biskupijom preuzima ostrogonski nadbiskup i kardinal Tomo Bakač. On pokreće zamašne radove na

utvrđivanju katedrale. Niz starih i trošnih zgrada se ruši, među njima i crkvice sv. Emerika, dominikanski samostan sv. Nikole, uklanja se i biskupska rezidencija, a umjesto nje gradi četverouglasta kula u središtu južnog bedema. U gradnji su korištene usluge domaćih i stranih majstora, ponajprije talijanskih; posebno su se isticali Talijani Michael i Antonius, očito ugledni majstori, odnosno arhitekti. Do 1520. godine izgrađen je niz utvrda oko katedrale. Najpoznatija je bila Bakačeva kula, izgrađena na mjestu srušene crkvice sv. Emerika. Do te je godine završena većina kula i bedema koji su štitili katedralu, u ukupnoj dužini od 340 metara i debljine dva metra. Ta je katedralna utvrda imala oblik nepravilnoga četverokuta, sa šest kružnih kula i dvije četverokutne. Kolni je ulaz išao kroz Veliku kulu na istoku bedema, a mala vrata i izlaz prema Kaptolu bio je

Prišlinova kula – sjeverozapadna kula na kaptolskom bedemu izgrađena je u 16. stoljeću; danas stoji uz rub parka na Opatovini. Kula je jednokatna kvadratna građevina s drvenim vanjskim stepeništem. Zid koji vodi od kule na zapad i jug ostatak je kaptolskog bedema, a Prišlinova kula je najbolje sačuvana kula iz toga kompleksa.

u Bakačevoj kuli. Možemo reći da je zagrebačka utvrda prva utvrda takvog tipa sagrađena na tlu Hrvatsko-Slavonskog Kraljevstva.

Nestankom osmanlijske opasnosti, smanjuje se važnost kaptolskih i katedralnih zidina. S vremenom, Zagrepčani su ih počeli gledati kao prepreku urbanom razvoju Zagreba. Godine 1865. izrađena je regulatorna osnova Kaptola kojim je predviđeno rušenje katedralnih zidina i povezivanja Kaptola i Donjeg grada. Devet godina kasnije, biskup Josip Juraj Strossmayer inicira obnovu zagrebačke katedrale, pa 1878. godine u Zagreb dolazi arhitekt Friedrich Schmidt koji izrađuje prve planove urbane revitalizacije tog prostora.

Presudan događaj za urbanistički razvoj Zagreba, pa tako i za kaptolske i katedralne zidine bio je jak potres 1880. godine. Tom prilikom Za-

greb je teško oštećen, a među najteže oštećenim zgradama bila je katedrala. Bila je to prilika i za novo urbano oblikovanje tog dijela grada. Prigodom izgradnje nove zagrebačke katedrale uklonjen je velik dio kaptolskih i katedralnih zidina, oštećenih u potresu. To uklanjanje izazvalo je veliku raspravu u gradu, pogotovo uklanjanje Bakačeve kule. Klub hrvatskih arhitekata prosvjedovao je 1. listopada 1906. godine kod bana Teodora Pejačevića – bili su protiv uklanjanja te kule. Zbog toga su veliku polemiku vodili poznati arhitekt Viktor Kovačić i Izidor Kršnjavi. Kovačić se zalagao za očuvanje Bakačeve kule, a Kršnjavi je tvrdio da će tek „kada padne ta nakaza“ Zagrepčani vidjeti koliko je lijepo pročelje nove katedrale. Zid ispred katedrale s Bakačevom kulom srušen je u zimu 1906/1907. godine.

T. P.

▲ Ulaz u katedralni kompleks bio je na istočnoj strani. Tu se nalazi i velika četverouglasta kula s kolnim ulazom. Sjeverno i južno od nje podignute su dvije kružne kule.

Istočni i južni dio katedralne utvrde opremljen je snažnijim kulama nego što su preostala dva, vjerojatno zbog veće izloženosti neprijateljskom napadu.

◀ Središnja kula na sjevernom katedralnom bedemu manja je od svih ostalih, vjerojatno zbog toga što je sa sjevera katedralni kompleks bio zaštićen i kaptolskim bedemom.

redovnika kojima su dodijeljene ruševne zgrade: riječ je o isusovcima (1606) i kapucinima (1618). I cisterciti su, početkom 16. stoljeća, napustili područje Kaptola (1511), odnosno svoj samostan i pripadajuću crkvu sv. Marije.⁶⁷

Šesnaesto stoljeće obilovalo je radovima na biskupskom, a manjim dijelom i na kaptolskom području. Na biskupskom dijelu gradila se biskupska utvrda, a trajali su i radovi na stolnoj crkvi. Biskup Luka Baratin (1500-1510) imao je na raspolaganju 10.000 forinti koje mu je ostavio prethodnik Osvald Tuz i koje su potrošene do 1505. godine.⁶⁸ U pripremi i dovozu materijala naveliko su sudjelovali kmetovi s okolnih kaptolskih i biskupskih posjeda, te niz domaćih i stranih majstora (tesara, klesara, zidara, ciglara). O biskupovu trudu i rezultatima rada vrlo se pozitivno izrazio i papa Julije II. Budući da je u doba biskupa Luke podignut oltar sv. Luke, biskup je pred njim i pokopan ispod nadgrobne ploče s njegovim likom.⁶⁹ U veće zahvate na katedrali biskupi u 16. stoljeću više nisu ulazili.⁷⁰

Do urbanističkih promjena u biskupskom dijelu došlo je i u Laškoj Vesi. Crkva u Laškoj Vesi bila je posvećena sv. Antunu, te se tako i župa nazivala. Uz tu župnu crkvu postojala je i ubožnica, odnosno bolnica (*xenodochium, hospital*). Rušenjem crkve sv. Antuna, nova župna crkva postala je ona sv. Petra; prema Lelji Dobronić, prvi put se spominje 1574. godine. Hospital sv. Petra za siromašne gubavce na prostoru van grada, u podgrađu, južno od ceste koja je prolazila kroz Ves, navodi se još u 15. stoljeću, ali i 1513. godine.⁷¹ Župa sv. Petra do kraja 16. stoljeća čvrsto je postavljena i usustavljena, no oko 1600. godine, za biskupa Nikole Selničkog, srušen je hospital.

Dominikanski samostan sv. Nikole s crkvom, smješten uz izvor, nije preživio prva desetljeća 16. stoljeća: samostan je vjerojatno konačno napušten za građanskog rata, a materijalni ostaci upotrijebljeni su kao grada pri izgradnji biskupske tvrde u drugom desetljeću 16. stoljeća.⁷²

Kaptolsko je područje ozbiljno stradalo za vrijeme građanskog rata kako od pustošenja koje su prouzročile vojne trupe tako i od požara 1529. godine; te štete nisu sanirane desetljećima. Urbanističke promjene na ovom području obilježila je izgradnja kurija i obiteljskih kuća građana i nase-

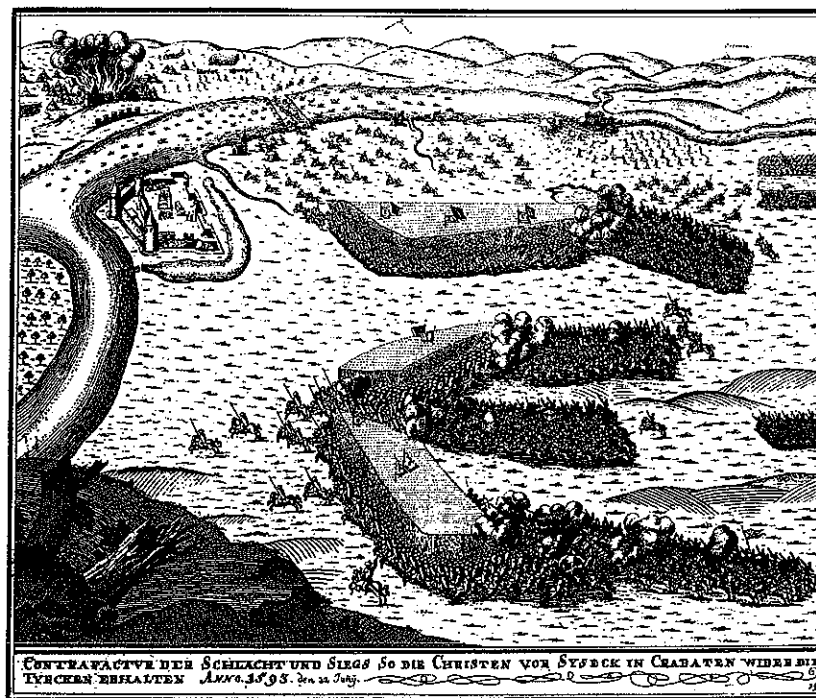
ljenika, a radovi na utvrđivanju su obimom daleko zaostajali za onima na biskupskom dijelu.

Najznačajnije novogradnje na Kaptolu u 16. stoljeću, kako smo već naveli, bile su nove prebendarske i kanoničke kurije (*dvori plemeniti*) te građanske kuće (*purgarske hiže*). Najpoznatije su dvije: kurija lektora (Kaptol 27) sagrađena krajem 15. stoljeća od kamena, vjerojatno kao dio obrambenog zida koji je tada građen. Kuriju prepošta (Kaptol 7) sazidaao je između 1543. i 1571. kanonik Juraj Herešinec kao golemu zidanu zgradu. Dijelovi te gradnje u prvotnom su obliku sačuvani do danas. Biskup Šimun je 1540. želio potaknuti kanonike da obnove opljačkane i popaljene kurije odrekavši se dijela svojih prava tako što im je dao pravo raspolaganja polovicom vrijednosti kuće dok su drugu polovicu vrijednosti trebali ulagati u izgradnju stolne crkve.⁷³ Velik broj kurija bio je u ovo vrijeme drven, a tek su tijekom 18. i 19. stoljeća sustavno zamjenjivane zidanim objektima.

4. Dobro naoružani pogranični grad

Kao što je već spomenuto u uvodnom dijelu, 16. stoljeće je doba velikih geostrateških promjena u jugoistočnoj Europi: one su, logično, utjecale i na Zagreb. Prvi osmanlijski osvajački valovi, do negdje 1540. godine, nisu ga izravno ugrozili, ali su brojni odredi Osmanlija prolazili pokraj grada i pljačkali okolicu. U tom razdoblju za grad je ipak bio pogubniji građanski rat koji se unutar Kraljevstva vodio između pristaša Ferdinanda Habsburgovca i pristaša Ivana Zapolje i u kojem su tijekom borbi, 1520-ih godina, teško stradala sva tri dijela grada.

Novi pritisci Osmanlija uslijedili su od četrdesetih do sedamdesetih godina, kada su osvojeni veliki dijelovi slavonskog prostora do Čazme i Pounja; pod stalnim su pritiskom bile sve tri županije Slavonskog Kraljevstva (Križevačka, Varaždinska i Zagrebačka županija), a granica s Osmanlijama je pomaknuta na Kupu. Grad se našao vrlo blizu graničnoj liniji. Nakon pada Bijele Stijene i Moslavine, najviše je stradala Križevačka županija koja je praktički bila napuštena:

Sisačka utvrda – gradnju je financirao Zagrebački kaptol; detalj vedute bitke kod Siska 1593. godine.

Sabor je tvrdio kako je u njoj u 15. stoljeću bilo oko 12.000 dimova, a do pedesetih godina 16. stoljeća broj oporezivanih dimova/selišta smanjio se na oko 370. Zagrebačka županija također je trpjela pustošenja te se broj selišta stalno smanjivao.⁷⁴

Padom Pounja, na Kupu je preostala prostorno malena Banska krajina. Banska krajina postojala je uz mnogo veće Hrvatsku i Slavonsku krajinu, koje su se još od prve polovice stoljeća oblikovale pod upravom unutrašnjoaustrijskih staleža i nadvojvode. Kaptol i biskup ponajprije su se angažirali u utvrđivanju Banske krajine, a Gradec je funkcionirao u sustavu Slavonske krajine.

Kaptol je ulagao u Sisak i obližnje utvrde koje su bile smještene nešto južnije, dakle, izvan Slavonske krajine. S radovima na posjedima Zagrebačkog kaptola počelo se četrdesetih godina. Austrijski, ponajprije štajerski staleži, počeli su su-

stavnije utvrđivati Slavonsku krajinu od sredine četrdesetih, nakon velikih osmanlijskih osvajanja. Obranu je predvodio Hans Ungnad koji je u izgradnju utvrda uložio značajna štajerska sredstva. Od 1544. gradio se Varaždin, od 1549. Koprivnica, a od 1553. započelo se s obimnijim radovima na utverdama u Ivaniću i Križevcima. Od 1559. Zrinski su pokrenuli jače utvrđivanje Čakovca, što je završeno u sljedećem desetljeću. Gradec je već bio donekle utvrđen dvadesetih godina, što je nastavljeno do četrdesetih, a novi su radovi planirani od 1552. godine.⁷⁵ Varaždin je postao najveća utvrda na Slavonskoj krajini.

Na Gradecu je gradska oružarna bila blizu Dverca, a barut se čuvao u Popovu tornju. Obračuni o pripremi obrane od 1547. do 1557. godine, ali i gradski računi tijekom cijelog stoljeća, svjedoče da je na Gradecu bilo dosta pušaka i oružja raznih vrsta, od falkoneta i bom-

bardi do pušaka bradatica, baruta i olova. Velik dio čuvao se blizu Malih poljskih vrata. U gradskoj su oružarni bili veliki topovi na kotačima.⁷⁶ Biskupska je tvrda bila okružena kulama: u svima su se čuvali namirnice i oružje, a u kapeli sv. Stjepana i sol. U biskupskoj tvrđi, odnosno njezinim kulama već je u tim ranim razdobljima gradnje, dvadesetih godina, bilo uskladišteno dosta oružja. Najbolje su opremljene bile kula Nebojan i kula Velikih vrata (bombarde, mali željezni topovi, razne puške, mužari za signalno pucanje, višecijevni topovi i sl.). U kula-
ma su se nalazili i željezni obruči za zarobljenike – za vrat s lancem, kao i željezni okovi za noge te razno hladno oružje.⁷⁷ Bedemi koji su spajali kule imali su drvene hodnike koji su služili za zaštitu prilikom prelaska iz kule u kulu. Na južnoj strani utvrde prostirala se zelena površina koja je čistinom držala neprijatelja na udaljenosti.

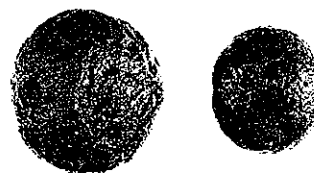
Na Kaptolu, osim čvrstog sustava straža, kod jednih i drugih kaptolskih vrata uskladištavano je oružje: raznovrsne puške, municija/kugle i prah te raznovrsni pribor. Vrata su dodatno fizički osigurana lokotima i lancima. Za čuvanje vrata postavljani su vratari. U povelji izdanoj 1573. dodane su nove odredbe o čuvanju Donjih i Gornjih vrata. Gornja vrata su vodila prema Novoj Vesi, a Donja prema potoku Medvednici. Vratare je birao Kaptol, a plaćao ih je sudac od novaca koji su mu svi stanovnici trebali platiti jednom godišnje, na dan izbora novog suca (Jurjevo). Ubranje novca kontrolirali su kanonici jer stanovnici svih kaptolskih naselja nisu davali jednako za vratara, već ovisno o svojim drugim novčanim obvezama. U slučaju velike opasnosti, vratarima su se

trebali pridružiti naoružani stanovnici, prema kanoničkim naredbama.⁷⁸

Povjerenici odnosno predstavnici staleža iz zemalja Unutrašnje Austrije već su tada često boravili u Zagrebu, bilo zbog razgovora s lokalnim plemstvom oko poslova obrane, bilo prisustvujući Saborima, bilo zbog različitih sastanaka. Razmatralo se da li i u kojoj mjeri Zagreb uključiti u krajiški sustav plaćene utvrde i terenske vojske. Godine 1552. upućeno je pismo caru Maksimilijanu s molbom da, zbog uznemirujućih vijesti o Osmanlijama, iz oružarnice u Ljubljani odobri dopremanje raznog oružja i municije rijekom do Lukasa Zäckela (Szekelya), zapovjednika odgovornog za Slavoniju.⁷⁹ Car je pošiljku odobrio, ali se naručeno oružje nije moglo dostaviti, jer je zemlja od Varaždina do Siska upustošena i prazna i nema cesta te je stoga u te gradove nemoguće otpremiti oružje, nego ga je trebalo dovesti u Zagreb. Na Saboru u Zagrebu opet je ponovljeno da se domaći staleži nisu sposobni obraniti od svakodnevnih i stalnih upada na toliko dugačkoj Krajini. Stoga su se ban, Zäckel i poslanici austrijskih zemalja dogovorili oko poboljšanja sustava upozoravanja i dostavljanja obavijesti da bi se na vrijeme okupilo vojsku i moglo spriječiti silne neprijateljske upade.⁸⁰

U vrijeme kad ptujsko-ljubljanski put preuzima primat nad zagrebačkim, predstojnik zagrebačke tridesetnice bio je (od 1530) već spominjani Lukas Zäckel (Szekely), štajerski plemić, jedan od vodećih zapovjednika na Krajini. Najviše je posjeda imao baš na području Ormoža i Ptujja, ali i oko Krapine, Kostela i Lobra. Tako je Zäckel koristio svoje pozicije za stjecanje bogatstva u dvije zemlje. Baš je ovaj Zäckel dobio pismo od jednog križevačkog vojvode 1552. kojemu su špijuni dojavili da je sultan zapovjedio Malkoč-begu, Ulama-begu i bosanskom paši da „ili Zagreb osvoje ili da se za uzicu objese“.⁸¹

U lipnju 1553. Hans Ungnad je, kao glavni zapovjednik carske vojske na Krajini i u Unu-

Puščane kugle, 15-16. stoljeće.

Puškarica na Popovom tornju. ▶

trašnjoj Austriji, iz Graza poslao dugačko pismo, budući da mu je car naredio da se savjetuje s drugim ratnim i inim savjetnicima i da napravi proračun koliko bi stajala i koliko bi dugo trebalo da se izgradi nova utvrda (*Befestigung*) između Zagreba (*Agram*, *Agramb*) i Siska te koliko bi tlake za to trebalo i kako da se postupa da se najbolje prođe u pogledu novaca i uložnog rada. U pismu se izričito navodi da tlakom hitno treba ojačati najveće gradove Zagreb, Siskak, Ivanić, Križevce, Koprivnicu i Đurđevac, a kako granični pojas na nekim mjestima nije sasvim opustio to se još uvijek moglo dobiti nešto ljudi za tlaku. Ungnad je jedino konstatirao da među takvima nije bilo zidara. Novac predviđen za izgradnju Zagreba, odnosno njegovih utvrda, trebalo je prenamijeniti na nove gradnje na granici jer bi na taj način i Zagreb i mjesta iza same prve linije bila bolje zaštićena. Polovinom stoljeća, Zagreb je još uvijek bio u najužem krugu nekoliko utvrda koje se smatralo ključnima za obranu na Slavonskoj krajini, iako se već počelo osjećati da je bilo i važnijih zahvata u konsolidaciji krajiške obrane od onih zagrebačkih.⁸²

U to vrijeme u Zagrebu nije bilo redovne plaćene vojske, ali je vojska stizala povremeno i iz Unutrašnje Austrije i iz cijele Europe. Bili su to odredi koje bi povremeno plaćao kralj – ponaj-

prije, radilo se o poznatoj Ferdinandovoj španjolskoj posadi. Gradani su uporno zahtijevali da se posada makne iz grada jer im je predstavljala golemo financijsko opterećenje. Uz to bili su opasni: tukli su se, pljačkali, uzrokovali nemire. Četama, koje su financirali austrijski staleži, a koje su trebale braniti grad, dugo je zapovijedao Ludovik Pekri, kapetan kraljevskih četa u gradu. Oko grada smještale su se i pokretne carske postrojbe pod vrhovnim zapovjednicima Niclasom von Salmom i Bernardom Ričanom (*Riscan*).⁸³ Na kraju, vojska u vidu redovnih plaćenih posada, ne više klasična pokretna plaćenička vojska, smještena je u sam grad, posebice na Gradec, jer Kaptol, zbog loših iskustava, više nije pripuštao njemačke vojnike. Grad bi s vremena na vrijeme, za većih opasnosti, unajmio nekoliko desetina vojnika za zaštitu na nekoliko mjeseci – za više ih nije dostajalo novca.⁸⁴

Kralj je 1538. imenovao kapetana Sigismunda Weichselberga na čelo obrane grada, a naložio je banovima Kegleviću i Nádasdyju da u grad postave posadu od 40 ili 50 pješaka umjesto 30.⁸⁵ U gradu je 1553. bilo 100 njemačkih pješaka, 100 haramija i nešto konjanika, ali samo privremeno: sljedeće godine bilo je na Gradecu samo 40 slavonskih i njemačkih pješaka. Godine 1547-1548. namješten je topnik (*bombardarius*), koji je plaćan iz tridesetnikih prihoda.⁸⁶

▲ Sablje karabele, 16. stoljeće.

Nadgrobna ploča Tome Bakač-Erdödyja (1558-1624) u zagrebačkoj katedrali. Hrvatski ban i vojskovođa iz brojne velikaške obitelji Bakač-Erdödy stekao je europsku slavu kao vojskovođa i zapovjednik Hrvata unutar ujedinjene kršćanske vojske u birkama protiv Osmanlija kod Slunja, Ivaniča, u Moslavini, te u presudnoj bitki kod Siska 1593. godine.

Gradec je polovicom 16. stoljeća bio tako ugrožen osmanlijskom opasnošću da je kralj uvažavao molbe građana za izuzećem od raznih poreznih podavanja i tražio od bana da poštuje njihove privilegije. Na Gradecu je u 16. stoljeću prebivalo relativno malo ljudi, od čega je po procjeni samih građana, u gradu bilo njih jedva 300 sposobnih za borbu, a malo ih se znalo služiti oružjem. Stoga su stalno naokolo molili, čak pisali zapovjednicima u susjednim zemljama, ponajprije u Kranjskoj i Štajerskoj, da im se u pomoć pošalje nekoliko stotina pješaka na mjesec-dva.⁸⁷ Ove su inicijative građana rijetko realizirane, osim kada bi, u sklopu neke šire akcije, na Gradec i na druge utvrde privremeno dolazio određen broj vojnika.

Zapovjednik Ivan Lenković imao je 1556. na raspolaganju što pješaka, što konjanika, ukupno oko 1400 ljudi iz Unutrašnje Austrije raspoređenih u „Zagreb, Hrastovici i Sisak te u one krajeve gdje su bili najpotrebniji za zaštitu Krajine od mora do Slavonije“.⁸⁸ Desetak godina kasnije, 1565. godine, u Varaždinu je bilo smješteno 500 konjanika i 1000 strijelaca pješaka pod vodstvom Sigismunda Herbersteina, a u Zagrebu 300 štajerskih konjanika i 600 strijelaca te u Bihaću 300 štajerskih strijelaca i 400 koruskih strijelaca. Budući da se radi o tako velikom broju, očito je u pitanju bila izvanredna, insurekcijska vojska iz Unutrašnje Austrije, sakupljena ponajprije zbog očekivane veće invazije Osmanlija. Vojnika iz Unutrašnje Austrije bilo je još samo u Hrastovici, Samoboru, Jastrebarskom, Metlici i Črnomlju (od 200 do 400 vojnika u svakom mjestu).⁸⁹

Vojnokrajiska uprava nastojala je ukinuti kraljevsku plaćeničku vojsku, smanjiti ovisnost Krajine o insurekcijskoj (mobiliziranoj) vojsci iz Austrije te uvesti redovne plaćene odrede koji će služiti u gustom nizu utvrda na Krajini. Te redovne plaćene krajiske posade smještane su sedamdesetih godina i u Agram (u ranijim vojnim proračunima, do 1565, o tome nema podataka).⁹⁰ Njih su financirali ponajviše štajerski staleži. Posade su u Zagreb smještane prvenstveno zbog relativno zaštićenog položaja u zaleđu, a ne zato što je bio na prvoj liniji fronte. I tih vojnike nije bilo mnogo: u Zagrebu je 1572. bio smješten

kapetan s 50 elitnijih vojnika, njemačkih pješaka, plaćenih 260 rajnskih guldena.⁹¹ Godine 1573, na Slavonskoj krajini popisano je nešto preko 415 konjanika i 1118 haramija koji nisu bili raspoređeni po utvdama i 482 vojnika po utvdama, od čega je u Zagrebu bila popisana posada plaćena 130 guldena: riječ je o 30 običnih pješaka (*Fuesknecht*). U Varaždinu, koji je također bio u pozadini granične linije, bilo je 65 vojnika koji su plaćani 269 guldena na mjesec. Četiri godine kasnije (1577) u Zagrebu je isti broj vojnika. Osim toga, od ukupno jednog glavnog oružara (*Zeugwarth*) i 13 puškara (*Püschsenmaister*) na Slavonskoj krajini, koji su brinuli o naoružanju, artiljeriji i municiji, oružar je smješten u Križevce, a jednog je puškara trebalo smjestiti u Zagreb, dva u Varaždin, a ostale uglavnom u kapetanijska središta na Krajini.⁹²

Do kraja sedamdesetih, u Varaždinu i Zagrebu bile su i najveće oružarne na Slavonskoj krajini.⁹³ U ova je dva grada uz Koprivnicu i Križevce, koji su imali manji arsenal, bila smještena glavna teškog oružja i municije, a naručena su i znatna pojačanja. Do velike promjene dolazi 1580. godine: zapovjedništvo je smješteno u Varaždin, a Zagreb je u potpunosti izostao iz vojnog proračuna Slavonske krajine. Krajiska vojna posada u gradu se više ne spominje, a oružje je uglavnom razmješteno u Križevce i Varaždin. U Zagrebu su te godine ostala samo dva poštanska konja, a iz nešto kasnijeg vremena postoji i podatak da se u gradu i dalje skladišti dosta oružja.⁹⁴

Staleži Unutrašnje Austrije su 1578, na Saboru u Brücku na Muri, vijećali o nekoliko pitanja koja su se ticala pozicioniranja Zagreba u obrani Hrvatsko-Slavanskog Kraljevstva. Prvo, budući da je velika opasnost od Osmanlija – poslije pada Sigeta 1566. godine – prijetila iz smjera Kanizse, razmatralo se kako povezati prostor od Balatona do Save tako da rijeke ne predstavljaju prepreku prebacivanju pješaka i konjanika na područje na kojem je to najpotrebnije. Do kraja Sabora usuglašeno je da se ovom poslu pristupi po najhitnijoj proceduri. Drugo, već nekoliko godina unutrašnjoaustrijski staleži nastojali su da se na Ugarskom saboru ili nekim drugim instancama odluči o tome da Zagrebački kapitol preda Sisak na upravu nadvojvodi i staležima Unutrašnje Austrije, jer su zbog neodre-

žavanja utvrde mogle nastati velike štete.⁹⁵ To se na kraju ipak nije dogodilo. Treće, u pogledu neodgovorno potrebnog organiziranja opskrbe vojske na Krajini, određeno je nekoliko mjesta u svakoj unutrašnjoaustrijskoj zemlji, a sukladno tome i na svakoj od Krajina, koja su trebala služiti kao središta za prikupljanje namirnica i insurekcijske vojske – što je zbog protoka ljudi i roba, izgradnje skladišta, posuda, škrinja i sličnog, potencijalno donosilo prihode svakome od tih mjesta. To su: Štajerska (Brück, Graz, Radkersburg, Ptuj, Rain, Celje), Koruska (Völkmarkt, Untertraburg), Kranjska (Rattschach, Landstrass, Gurgfeldt, Mettling, Črnomelj), Slavonija, odnosno *Wündisch Landt* (Varaždin, Zagreb, Topusko, Steničnjak), Hrvatska (Ogulin, Slunj, Senj, Rijeka). Napomenuto je da se ova mreža treba ustrojiti bez prinosa i, uopće, ljutnje stanovnika tih mjesta.⁹⁶ Četvrto, raspravljalo se o smještaju banskih trupa (šezdesetih godina smanjene su, otprilike sa 1000 na oko 600 vojnika). Predlagalo se da ban osobno boravi u Varaždinu ili gdje već bude zgodno sa 50 konjanika, a da 50 konjanika i 50 haramija postavi u Zagreb.⁹⁷ U posljednja dva desetljeća 16. stoljeća, postojalo je, dakle, više opcija u vezi s pozicioniranjem Zagreba u obrani, ali je vidljiva tendencija napuštanja Zagreba kao važne krajiske utvrde.

Zbog svega toga u utvrđivanje Gradeca nakon velikog preustroja Krajine 1578. nisu ulagana ni približna sredstva kao u varaždinske, karlovačke, kopriivničke ili križevačke utvrde. Na Zagreb se više nije računalo kao na utvrdu u krajiskom sustavu pod upravom Dvorskog ratnog vijeća u Grazu. Zagreb se našao u zaštićenom pojasu, oslobođen vojne funkcije te je time je otvoren put razvoju drugih gradskih funkcija.

5. Uprava i gospodarstvo

U gradečkoj upravi nisu se u 16. stoljeću dogodile nikakve bitne promjene u odnosu na prethodna razdoblja; do velikih je promjena došlo tek s novim Gradskim statutom iz 1609, odnosno 1618. godine. U 16. stoljeću na čelu gradske uprave bili su: *iudex* ili gradski sudac koji je u isto vrijeme i glavni sudac u gradu i „gradonačelnik“. S prisežnicima je činio gradski sud i upravu gra-

da odnosno magistrat. Broj prisežnika (*iurati*) se u 16. stoljeću ustalio na 8, a savjetnika ili vijećnika (*consiliiarii*) na 24. Vijećnici su činili Gradsko vijeće. Među prisežnicima i vijećnicima u 16. stoljeću najbrojniji su obrtnici, a katkad su u upravi sudjelovali isključivo obrtnici. Broj trgovaca u upravi grada bio je u 16. stoljeću još uvijek mali, često jedan ili nijedan trgovac, rjeđe više njih. Članove uprave birali su izravno svi građani jednom godišnje, a sastanak gradske uprave održavao se, u načelu, jednom u tjednu.⁹⁸ Uprava je plaćala gradske službenike. Osim nabrojanih, bili su tu još učitelji, bilježnici, župnici, vratarci (za Kamenu i Mesnička vrata), čuvari u tornju, zvonari, tekliči, prisežnici i drugi.⁹⁹

Na kaptolskim i biskupskim posjedima situacija je bila ponešto drugačija jer su crkvene osobe podlijevale crkvenoj jurisdikciji dok su različita naselja svjetovnjaka poput slobodnih sela imala svoju upravu, suca i glavara, ali u krajnjoj instanci podlijevala vlasti biskupa ili Kaptola.

Gradec, kao slobodni kraljevski grad, u 16. stoljeću nije imao klasičnu obvezu plaćanja dike, kraljevskog poreza po dimovima, onako kako je razrezivana po ostatku Kraljevstva. Ipak, u godinama kad se ubirala dika, Gradecu bi obično bio razrezan godišnji census, koji se ponekada iskazivao kao paušalna suma, a katkad u dimovima. Gradska vlast razrezala je porez na stanovnike, ovisno o kućama i zemljištima (sudac i prisežnici bili su oslobođeni), a ubrali bi ga gradski prisjednici. Gradske su vlasti kod kralja neumorno urgirale za smanjenje opterećenja pa su prema kraju stoljeća izdaci smanjivani i na 50 forinti, ali se zbog neimaštine i niske naseljenosti grada i to jedva ubiralo.¹⁰⁰

U ovom razdoblju građani Gradeca, odnosno svi koji su u gradu trgovali, morali su plaćati niz poreznih podavanja, a grad je imao i razna druga primanja.¹⁰¹ Knežija ili filarščina, prihod od pristojbi na sol i namirnice te od iznajmljivanja mesnica i dućana na Markovom trgu, plaćala se gradskoj upravi. Od slučaja do slučaja, plaćala se glavarina i porez na imovinu. Vinske daće bile su jedne od najstarijih i najisplativijih, a obuhvaćale su daću na uvoz vina u grad i na točenje vina. Ubiranje nekih gradskih prihoda davano je u zakup građanima koji su se željeli prihvatiti

ovog posla, a u 17. stoljeću uvedeni su gradski poreznici ili perceptori, koji su, ipak, bili manje savjesni od zakupnika, a često bi uzimali i mito ili ubirali prihode bez računa. Trošilo se ponajviše na plaće gradske uprave i službenika, te na razne darove i gozbe, a zatim, relativno malo, i na razni materijal za gradnju, jer se njega kupovalo iz prihoda od tridesetine.¹⁰² Biskupski i kaptolski posjedi uživali su samo djelomično izuzeće od plaćanja poreza, a kralj je plaćanje poreza, uglavnom bezuspješno, pokušavao nametnuti stanovnicima slobodnih sela.

Osim uprave, za organizaciju i funkcioniranje grada bila je ključna cehovska organizacija, kao strukovna organizacija obrtnika. Analizom cehovskih pravila moguće je upoznati razne oblike svakodnevnog života pojedinca i obitelji, jer je velik broj građana osobno ili preko obitelji bio uključen u cehove. Obrtnicima i njihovim obiteljima cehovi su pružali sigurnost u radu, šttili ih od konkurencije i ispunjavali razne socijalne potrebe: primjerice, brigu o nemoćnim i ostarjelim članovima. Cehovima je povlastice ili privilegije dodjeljivala gradska uprava ili vladar. Povlastice u 16. stoljeću još su uvijek bile vrlo slične onim srednjovjekovnim: do većih će promjena doći tek reformama u 17. stoljeću.

Ceh su činili majstori, djetići i šegrti, a ceh je djelovao preko skupština. Cehovska pravila regulirala su i registrirala cehovsku upravu, primanje majstora u ceh, vjeroispovijest i porijeklo majstora, majstorske pristojbe, radnu etiku, ugled i dostojanstvo ceha, cehovske sastanke, cehovsku taksu, majstorski rad, primanje šegrti i držanje djetića te smještaj stranih djetića na vandrangu (naukovanju mladoga kalfe kod različitih majstora), status udovice majstora, odnos majstora i djetića i slično. Unutar ceha biralo se cehmeštra, otacmeštra, mladog cehmeštra, bijarmeštra i cehovskog slugu, koji su svi imali točno određene i vrlo zahtjevne dužnosti – brigu o djetićima, kontrolu proizvoda na sajmovima i trgu, vođenje računa ceha, sazivanje članova, brigu o bolesnima i brigu o cehovskom oltaru. Izučavanje zanata pratila su striktna pravila ponašanja odnosno uvažavanja cehovske hijerarhije. Budući obrtnici morali su proći put od šegrti, preko djetića do majstora. Najčešće je riječ o stanovni-

Škrinja kaptolskog velikog ceha (18. st.) i škrinja kaptolskog postolarskog ceha (17. st.).

Cehovske škrinje prvi se put spominju u prvoj polovini 16. st. Služile su za praktične potrebe spremanja cehovskih dokumenata, novca i drugih predmeta važnih za rad ceha. Škrinju je čuvao cehmeštar. Ukraši na škrinjama predstavljaju simbole ceha; uz njih obavezna je bila i godina izrade odnosno osnutka ceha.

cima Gradeca, a rjeđe su u naukovanje ulazili stanovnici iz okolice, odnosno sinovi kmetova i seljaka. Naime, njima su bile potrebne posebne dozvole vlastelina, ali i znatna novčana potpora obitelji. Djetići su imali svoju organizaciju u sklopu svakog ceha.¹⁰³

Obrtnici su u gradu bili ugledni ljudi i obnašali su i službe u gradskoj upravi. U gradu je postojao velik broj obrtnika, od kojih je svaki smio raditi samo svoj posao, bez miješanja u druge obrte, kako bi se isključila konkurencija. Tijekom 16. stoljeća na području Gradeca djelovalo je šest cehova¹⁰⁴: ceh krojača (1447), ceh postolara (1466), ceh krznara, uzdara, remenara, sedlara (1466), ceha zlatara, ceh ostrugara, bravara, kovača i mačara i mesarski ceh. Ovim cehovima pridružili su se novi tek u 17. stoljeću, a cehovi su se u tom, kasnijem razdoblju, reorganizirali i po djelatnostima.

Najstarijem gradečkom cehu, krojačkom, u drugoj polovici 16. stoljeća pristupili su gumbari, koji su se odvojili u 17. stoljeću. Krojački ceh je

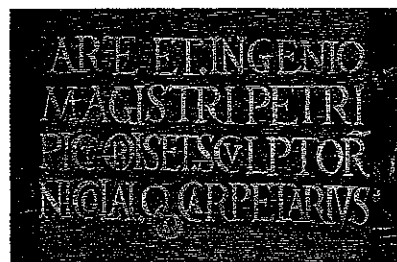
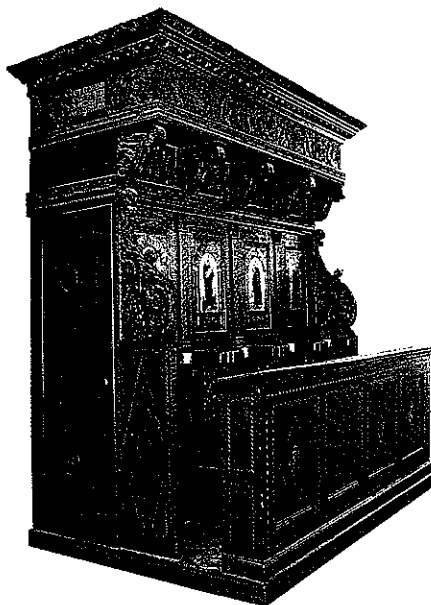
na sebe preuzeo obvezu održavanja važnog oltara sv. Ivana Krstitelja u crkvi sv. Marka, a sličnu obvezu su u kasnijim razdobljima preuzimali i drugi cehovi.

Članovi postolarskog ceha bili su uglavnom njemačke narodnosti. Dio grada na desnoj obali Medveščaka, onaj koji se prostirao do Manduševca, a u kojem su uglavnom stanovali postolari, nazivan je Njemačka ili Šošarska Ves.

Cehu kožarske struke u kojem su bili objedinjeni krznari, uzdari, remenari i sedlari, u drugoj su se polovici 16. stoljeća pridružili štitari. Privilegije su im potvrđivali vladari tijekom 16. stoljeća. Da bi zaštitio svoju struku, ovaj ceh je inzistirao na reguliranju trgovine kožama i krznom, posebno ograničavajući mesare pri takvim aktivnostima.

Ceh zlatara je osnovan tek u 16. stoljeću kad je na području Gradeca radilo tridesetak zlatara. Ovaj se ceh kasnije priključio cehu kovača i bravara.

Ceh ostrugara, bravara, kovača i mačara (brusača) bio je važan zbog izrade oružja i svakodnevnog

Renesansna korsa klupa iz zagrebačke katedrale s početka 16. st. Natpis sadrži potpis majstora koji su klupu izradili – Pietra iz Firence i domaćeg majstora Nikole. (Prijevod natpisa: Umijećem i duhom meštra Petra, slikara i skulptora, te Nikole drvodjelca.)

oruđa koje se zbog utvrđivanja grada i zbog vojnih potreba naveliko tražilo. U cehu je tijekom ovog stoljeća djelovalo 88 obrtnika (15 cestara/mačara/brusača, 38 bravara i 35 kovača), što je doista velik broj.

Ceh mesara nastao je također iz bratovštine koja se spominje već u 14. stoljeću; ceh se prvi put spominje 1547, a povlastice dobiva 20 godina kasnije. Mesare se posebno dobro nadgledalo.

Na Kaptolu, cehovske organizacije nisu postojale do početka 17. stoljeća, a i tada su im pravila bivala ponešto drugačija od uobičajenih, gradečkih.

Osim obrta, važan dio gospodarske djelatnosti predstavljala je trgovina. U 16. stoljeću nije bila regulirana cehovskim pravilima na području Zagreba, te je funkcionirala u sva tri dijela grada.¹⁰⁵

Osim osmanlijske prijetnje, trgovačka djelatnost Gradeca je u 16. stoljeću nailazila na još mnogo problema. Prvo, okolni vlastelini, još od srednjeg vijeka, nisu poštovali pravo građana slobodnog kraljevskog grada na slobodnu trgovinu na prostoru Kraljevstva, pa su im na svojim posjedima naplaćivali maltarinu. Radili su to svi susjedni vlastelini, Andrija Hening, susedgradski posjednik početkom 16. stoljeća, ali i Frankapani kao vlasnici Samobora, ban Petar Berislavić, obi-

telj Bakač-Erdödy, posjednici Okića i Jastrebarskog, i drugi.¹⁰⁶ Stoga su građani dobar dio aktivnosti i političkog lobiranja usmjeravali prema potvrdi svojih privilegija i tužeći se kod kralja na vlastelinske postupke. Drugo, problem je predstavljalo i naplaćivanje tridesetnice, odnosno carinske pristojbe, koje su građani, kao stanovnici slobodnog kraljevskog grada, u načelu, trebali biti oslobođeni, ali su ih i kraljevi, zbog potrebe za novcem, često prisiljavali na plaćanje, čak i u slučajevima kad je povlastica još vrijedila.¹⁰⁷ Treće, u 16. stoljeću Kaptol je u oblasti trgovine počeo konkurirati Gradecu iako je Gradec i dalje bio najsigurnije mjesto za trgovanje, ponajprije zbog jakih bedema. Na kaptolski trg počeli su dolaziti i građani Gradeca. Kaptol je imao koristi od privlačenja trgovaca, što je slabilo gradečku trgovinu, pa je uprava Gradeca godine 1508. propisala da građani Gradeca ne smiju ići trgovati na Kaptol pod kaznom plaćanja globe od 200 denara. Izvan grada smjeli su kupovati samo sijeno, vino, drvo, kruh i daske. Trgovina na Kaptolu je opstala, kao i svađe, a trgovci su ponekad imali trgovine u oba dijela grada. Ipak, na Kaptolu se trgovina u 16. stoljeću nije znatnije razvila.¹⁰⁸

Trgovanje je, unatoč nepostojanju cehova, bilo regulirana aktivnost. Za vaganje robe posto-

jala je gradska vaga. Formiranje cijena nije bilo prepušteno savjesti trgovaca. Cjenike su u 16. stoljeću izdavali gradska uprava ili Sabor, a tek u sljedećem stoljeću u ta pitanja se upliće županijska vlast koja je i limitirala cijene. Sabori su periodično, za cijelo Kraljevstvo, određivali cijene pojedine robe na trgovima/sajmovima kako stanovništvo ne bi bilo na šteti, i da bi se spriječile malverzacije s opskrbom brojnih vojnih odreda. Sabor je objavljivao popise maksimiranih cijena u kojima se posebno vodilo računa o uveznoj robi. Gradskoj upravi Gradeca prepuštalo se da odredi cijene za robu koju Sabor nije spomenuo i za robu svakodnevnne potrošnje, obrtničke proizvode u gradu i usluge.¹⁰⁹

Zbog veće potražnje trgovci su znali podizati cijene bez obzira na propise; Sabor je, međutim, tražio od gradske uprave da podržava pravedno trgovanje proizvodima i uslugama,¹¹⁰ koristeći se stovarišnim pravom koje su u Zagrebačkoj županiji uživali Jastrebarsko, Samobor i Zagreb. Svi trgovci koji su izvozili ili provozili robu ovim područjima, ako su koristili rute preko Zagreba, morali su robu istovariti na Gradecu ili drugom odgovarajućem gradu te ju izložiti na prodaju (dakle, i platiti sve propisane daće), a ne samo proći teritorijem Kraljevstva. Tako je grad ostvarivao prihode od izvozne trgovine, koja bi inače u cijelosti pripala trgovcima.¹¹¹

Nadalje, bilo je određeno da trgovci cehovsku robu smiju prodavati samo na godišnjim sajmovima, dok su na dnevnim i tjednim sajmovima cehovi zadržavali isključivo pravo prodaje svoje robe, ne bi li tako zaštitili cijene i kvalitetu robe i osigurali si prihode. Gradska uprava i cehovi su se zbog ovih pitanja prava trgovanja neprestano sukobljavali. Za održavanje novih sajmovi grad je trebao dobiti dozvolu od vladara.¹¹²

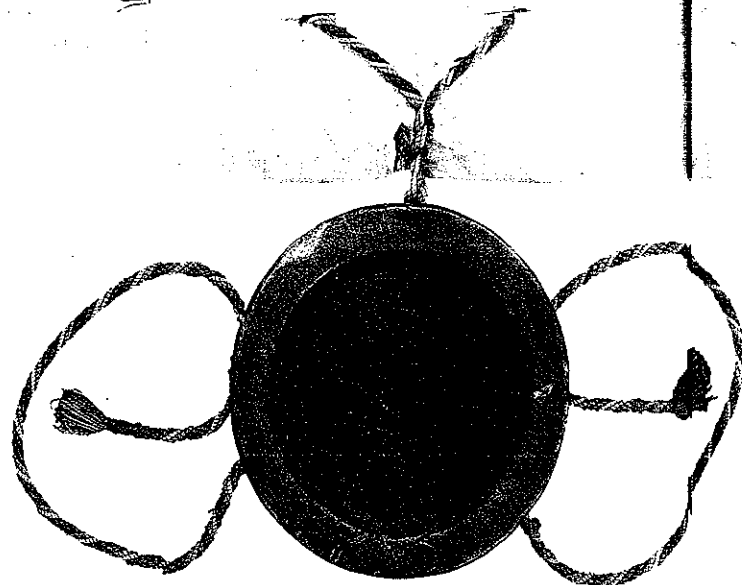
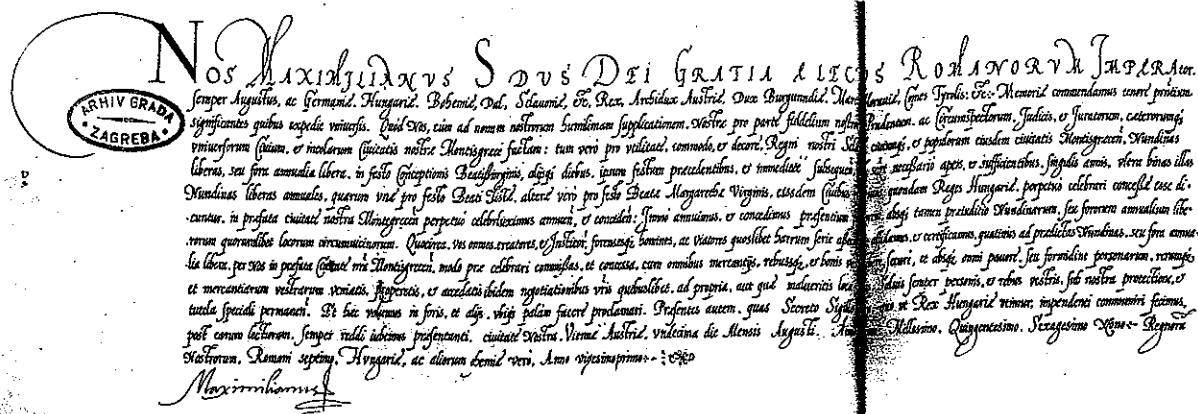
U 16. stoljeću Zagreb se više nije nalazio na najfrekventnijim trgovačkim pravcima. Jedan od glavnih srednjovjekovnih trgovačkih putova na prostoru rane novovjekovne Hrvatske bila je takozvana senjska ruta, koja je išla preko Zagreba i frankapanskog Modruša za Senj i druge priobalne gradove. Već početkom 16. stoljeća senjska ruta postepeno gubi na vrijednosti zbog velikih osmanlijskih osvajanja.¹¹³ A zbog nesigurnosti strani su se trgovci u 16. stoljeću rijet-

ko nastanjivali u Zagrebu. Samo bi dolazili na veće sajmove.

Osvajanja Osmanlija su potakla temeljito restrukturiranje mreže trgovačkih putova od Panonije do Jadrana pri čemu se trgovina pomaknula na sjevernije rute. Tim pomakom bili su zahvaćeni i veliki trgovci, poput obitelji Fugger. Fuggeri su, oslobođeni plaćanja carine, trgovali po ugarsko-hrvatskim krajevima čak do polovine 16. stoljeća, unatoč osmanlijskoj opasnosti i žestokom protivljenju ugarskih staleža. Održavali su mrežu službenika i doušnika i izdavali *Fuggerzeitungen*, zapravo trgovačke obavijesti, koje su izlazile dnevno i bile raspačavane širokom krugu korisnika. Sve dok je postojala senjska ruta, dio robe provozili su i kroz Zagreb. Vrlo su zanimljivi dijelovi izvještaja koje su pisali Fuggerovi službenici, a koji na sličan način svjedoče o stanju grada i okolice 1540. godine: „Na području između Čakovca i Zagreba sve je popaljeno, a narod protjeran (...) Ostalo je nekoliko manjih tvrđavica, jer Turci ne pokazuju zanimanje za njih. Oni su uvjereni da će njihovi vlasnici zbog nestašice hrane sami pobjeći. Ovdje vlada bezgranična bijeda. (...) Polja se obrađuju samo po noći i to u vidokrugu tvrđava.”¹¹⁴

O položaju Zagreba u trgovačkoj mreži na širem prostoru tijekom 16. stoljeća i, općenito, o trgovačkoj aktivnosti građana, mogu se izvesti određeni zaključci. Na temelju analize brojnih podataka iz 1565. godine, jasno je da je takozvana Ljubljanska cesta na kojoj se nalazio Ptuj, i koja je prolazila samo malo sjevernije od Zagreba, bila mnogo važnija negoli one koje su išle kroz Zagreb. Naime, 49,7% ukupne svote na cijeloj graničnoj liniji habsburških zemalja bilo je ubrano na carinarnici u Nedelišću (posjedu Zrinskih), a 15,4% u Varaždinu, oko 10 kilometara jugozapadnije. Samo 19,1% u Rudersdorfu, i 8,8% u Murskoj Soboti.¹¹⁵ Bila su to, naravno, tada najveća tranzitna središta u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, a primat je držalo Nedelišće. Zagreb se među njima ne spominje. Trgovci iz grada su trgovali i prolazili drugim putovima i carinskim postajama.

Glavna trasa trgovine za Veneciju, posebno trgovine stokom, išla je s teritorija Osmanskog Carstva, preko Nedelišća (dijelom Varaždina) na Ptuj

Kralj Maksimilijan II odobrava građanima Gradeca održavanje sajma o blagdanu Začeca Blažene Djevice Marije (Cvjetni sajam) i potvrđuje povlasticu održavanja dvaju starijih godišnjih sajmova o blagdanima Sv. Marka i Sv. Margarete, 11. 8. 1569. godine.

i Ljubljani pa za Bakar, Rijeku i Trst. Ptuj je tako uspio održavati mjesto vodećega trgovačkog grada jer je, ukupno gledajući, oko 60% trgovine prolazilo kroz tridesetničke postaje u Nedelišću i Varaždinu, a onda bi se išlo prema Ormožu, pa dalje prema Ptuju. U Varaždinu i danas postoji Optujska ulica, dio nekadašnje trase prema Ptuju.¹¹⁶

Zagreb se tako našao na drugorazrednoj ruti, koja je smjerom istok – zapad išla južnije od Ljubljanskog puta i koja ga je, s jedne strane, spajala s Varaždinom i Ptujem, pa odatle išla na Ljubljanu, Graz i dalje na zapad, a s druge strane, preko Samobora i Gorskog kotara, s Rijekom, Trstom i Vinodolom. Jedan manji dio ukupne robe na trasi istok – zapad transferiran je ovom rutom do Jadrana. Zagrebačka ruta se počela postepeno oporavljati tek od šezdesetih godina 16. stoljeća, posebice zahvaljujući mjerama kojima je Ferdinand I povisio dotadašnje carinske pristojbe na ugarske volovske kože u Ljubljani, ali i zbog je-njavanja protuosmanskih borbi. Trgovina se počela oporavljati i na južnijim putovima: prolazilo se osmanskim teritorijem do Dubrovnika, eventualno Zadra, pa na Anconu. Ljubljanskoj cesti preostala je sada trgovina govedima koja je bila dostatna za očuvanje prvenstva još neko vrijeme. Nakon 1600. godine, trgovina govedima velikim je dijelom opet usmjerena kroz hrvatski teritorij prema Bakru, a Ljubljanska je cesta polako gubila dominantan položaj.¹¹⁷

Na području samog grada u 16. stoljeću još se spominje stara cesta koja vodi od Manduševca do Save, a uz nju i nova veća cesta. Nadalje, postojala je cesta koja je vodila na zapad prema Kustošiji i Susedgradu. Kod Susedgrada je često dolazilo do sukoba zbog plaćanja maltarine. Jedna je cesta išla prema istoku, prema Sv. Šimunu, odnosno u smjeru Dugog Sela.

Podatke o trgovini, vrsti i vrijednosti robe kojom se trgovalo na području šesnaestostoljetnog Zagreba daju tridesetničke knjige vođene u zagrebačkoj harmici: one su bilježile sav uvoz i izvoz. Tridesetničkih je ureda bilo na glavnim trgovačkim putovima i u većim sajmišnim gradovima, a granična crta koja je razdvajala Kranjsku, Štajersku i Ugarsku, bila je u isto vrijeme lanac carinarnica, na kojima se ubirala tridesetnica na robu koja bi prelazila iz Kraljevstva u Carstvo i

obrnuto. Novac je odlazio u kraljevsku dvorsku komoru u Beč, osim ako nije bilo drugačije određeno za potrebe kraljeve uprave u samom Kraljevstvu. Tridesetnički su uredi postavljani na veće putove i u veće sajmišne gradove. Zagrebačka tridesetnica ili harmica bila je smještena na području Gradeca. U 16. stoljeću je, kao što je već rečeno, Nedelišće preuzelo primat, a zagrebačka harmica, uz Varaždin i Samobor, bila je tridesetnica drugog reda. Imala je sljedeće filijale: Vinica, Cvetlin, Krapina, Kumrovec, Klanjec, Stubica, Dubravica, Pratikovec, Brdovec, Krašić, Jamnica, Steničnjak, Novigrad.¹¹⁸ Trebalo je pokriti sve trgovačke putove u široj okolici na kojima se odvijao znatniji promet.

Tridesetina se definirala prema vrijednosti robe (ukoliko ova nije bila utvrđena cjenikom), a ne, kako bi se moglo iz naziva pomisliti, prema postotku: na svakih 30 florena vrijednosti plaćao se jedan floren carine. Na skupocjene začine kao papar i đumbir plaćalo se 2 denara na 1 funtu začina, a na klinčić 5 denara na funtu začina itd. Oni koji nisu prijavljivali robu na tridesetničkim postajama, smatrani su krijumčarima. Ubiranje tridesetine bilo je isprva kraljev privilegij, no kasnije su sakupljanje preuzeli velikaši na svojim posjedima uspostavljajući tzv. privatne tridesetnice, „suhe mitnice“, malte, *Maut*, itd. Tijekom 16. i 17. stoljeća prevladavala je ova praksa.¹¹⁹

Kralj Ferdinand ukinuo je 9. travnja 1539. godine građanima Gradeca pravo neplaćanja tridesetine te su je morali plaćati u gradu ili filijalnim tridesetnicama. Određeno je i da će Gradec od prihoda tridesetnice biti isplaćivano 200 forinti godišnje za uzdržavanje utvrda i zidova. Budući da građani nisu uspjeli održati pravo na izuzeće od harmice, onda su se izborili da se dio tih izdataka troši za utvrđivanje grada. U rujnu 1542. utvrđen je za kraljevske tridesetničare postupak: oni su morali voditi poseban registar i blagajnu za uplate gradečkih građana, dva puta godišnje isplatiti dogovorenu sumu i jednom godišnje dostavljati račune o ubranoj svoti na pregled gradskom magistratu, a građani su sav uvoz i izvoz morali prijavljivati uredima. Na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće Gradec je dobio pravo da sam ubire tridesetinu i postavlja službenike koje su građani bili dužni

plaćati. Ipak, do vremena kad su jednom godišnje birani gradski tridesetničar i pomoćnik, vrijedili su propisi iz 1542. godine.¹²⁰

Budući da trgovci do 17. stoljeća još uvijek nisu imali zaseban ceh te da su Kaptol i Gradec bili u zavadu zbog održavanja sajnova i prava na trgovanje, sve do početka 17. stoljeća, trgovinom su se bavili i trgovci i obrtnici i obični građani: trgovali su svime što im se isplatilo bez nekog posebnog reda i često ovisno o potražnji u blizjoj okolici. Zagrebački trgovci bili su prisutni na širem regionalnom tržištu; trgovali se najrazličitijim proizvodima. Uvozilo se dosta metala, željezo, mied i bakar, a od metalnih predmeta noževi, čavli i klamfe. Očita je potreba za metalom za izradu oruđa. Nešto se metalnih predmeta, primjerice kotlovi, i izvozilo. Oružjem je trgovao Gaspar Pastor koji je, uglavnom, uvezio puške, pored ostalih i tada sveprisutne bradalice, kojih se moglo naći u raznim dijelovima grada, i na Gradecu i na Kaptolu. Uvozilo se mnogo raznovrsnog krzna (od lisice, ovce, jazavca i kune), kože i sukna. Sukna je bilo i običnog i skupocjenog i dok su se ona obična razvozila dalje u okolici, od Turapolja do Krapine i Brdovca, skupocjena su sukna, poput baršuna, granata i skrleta, ostajala u gradu i očito ih se koristilo za potrebe bogatijih građana i plemića. U primorju su zagrebački trgovci kupovali sol, sušenu, soljenu i mariniranu ribu jer bi putovanje za transport svježe ribe bilo predugo. Od egzotičnije robe kupovala se i uvozila iz primorja riža, začini (papar, šafran, grožđice, klinčić, muškadni oraščić, cimet, đumbir) te maslinovo ulje i južno voće kao smokve i bademi, ali i naranče koje su važile za delikatetu. Uvozila su se i slatka desertna vina (recimo, malvazija), kakva se nisu mogla proizvesti u zagrebačkoj okolici. Uvozilo se i izvozilo dosta sapuna i loja. Kao najvažniji izvozni proizvodi spominju se med i vosak. Vosak je bio potreban za izradu svijeća, tada važne svakodnevnice potrepštine; med je u nedostatku šećera imao posebno mjesto pri spravljanju jela i slastica, posebice na području današnjeg Zagreba gdje se razvijalo i licitarstvo. Uvezeno je i dosta stakla u bačvama koje se tada koristilo za posuđe i prozore. Od trgovine stokom uvelike se spominju volovi, krave, bikovi i svinje. Za trgovinu svinjama iz Zagreba, jako je važno bilo Turapolje, gdje su se svinje uzgajale.¹²¹

Antun Vramec

**AUTOR PRVOG PREGLEDA HRVATSKE I SVJETSKE POVIJESTI
PISANOG KAJKAVSKIM DIJALEKTOM**

Antun Vramec rođen je u Ormožu, u Štajerskoj, 1538. godine. Studirao je teologiju u Beču i Rimu gdje doktorira teologiju i filozofiju. Na poziv biskupa Jurja Draškovića, 1567. godine dolazi u Zagreb. Postaje zagrebački kanonik, najmlađi u Biskupiji, i uključuje se u politički i kulturni život Hrvatske. Godine 1569. postaje grčki župnik u crkvi sv. Marka. Međutim, skandalizirao je javnost svojim privatnim životom jer se nije htio odreći nevjenčane supruge i djeteta te su mu 1582. oduzete kanonička čast i beneficije. Ipak, nakon toga uspio je ponovo dobiti mjesto župnika u Stenjevcu i Varaždinu, gdje je i umro 1587. godine.

Glavno Vramčevo djelo je *Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim jezikom* u kojem je obradio povijest od stvaranja svijeta do 1578. godine. Knjiga je tiskana u Ljubljani i smatra se prvim povijesnim pregledom pisanim kajkavskim dijalektom. To je ujedno i prva historiografska knjiga na ovim prostorima koja opisuje tada recentne događaje. Knjiga završava godinom 1578, te je vrijedan i rijedak prikaz događaja vezanih uz Seljačku bunu 1573. iz vizure suvremenika.

Vramčeva djela pisana su narodnim jezikom, danas vrlo bliskim nekim kajkavskim govorima u okolici Varaždina, te se njegova djela smatraju važnima i zbog doprinosa jezikoslovlju i poznavanju povijesti hrvatskoga jezika. Smatrao je svojom dužnošću da piše narodnim jezikom kako bi svi mogli razumjeti napisano, jer latinski „malo tko zna“.

Vramec je tijekom života bio i oštar kritičar Crkve kao institucije i zauzimao se za njeno reformiranje. Iako je za života sa Zagrepčanima imao žestoke prijepore te je za njih napisao da „znaju biti nesložni, okorna i trda vrata“, a posebno nesložlivi prema „vučenim i mudrim ludem“, oni su mu nastojali odati počast nazvavši jednu od prekrasnih ulica na Šalati njegovim imenom.

Ur.

*UZAKOMV KI BVDE
one knige chetl.*

Mođ dragi Gozp: i priatel, neka zna V. M. Mdzem na Zachetku vZakoteroga dogu- uania poztatil broj let. Naipernle od zachetka fzueta, perua, druga, tretia, cheterta i peta do- ba, Potom toga od Chriftustova roizta fzeze dobe leta, takafite na zachetkch naidete, i akobi kai nassel kaibi bilo nezlofno pizano ali vgre- feno, nepzuite prozim V: M. nego zuoim ra- zumom poboliat i poprati, ar mie taka mader chlouck, kakobi nehoteti neugredisili, i Dazte zdravi.

Predgovor knjizi *Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim jezikom* na kajkavskom narječju u kojem autor objašnjava da je povijest od stvaranja svijeta do rođenja Isusova opisao u pet poglavlja, a u posljednjem, šestom, prikazuje događaje od Isusova rođenja do 1578. godine. Ispricava se zbog eventualnih pogrešaka i netočnosti koje nisu namjerne već nehotične.

Velik pomor iezt vchlen vPariskom varale, meg Kercheniczj zaoalo vere.
1573: Kmeti na Szlouenich vzatali i zdignulizuze bia li proti fzuote Gozpode, i Plemenitim ludem; ko- tere pozhelkoffe obelzafite, pomorifite i Oztale naq pokornozt dopelafite.
1574: Gozp: Gaspar AlapiHoruatzki i Szlouenszki Ban be pozhaleu. To izto leto pod luvafich,

Vramec opisuje Seljačku bunu iz 1573. kao pobunu slovenskih kmetova protiv „njihove gopode i plemenitih ljudi koje posje- koše, objesiše i pomoriše...“ Autor ne stoji na strani kmetova i seljaka nad čijim se postupcima zgraža, već na strani plemstva.

Na zagrebačkom se području proizvodilo dosta vina. Građani Gradeca, Nove Vesi i Vlaške ulice, u 16. su stoljeću imali vinograde u deset gorica. Kaptol je od svojih vinograda, od 1550-ih do 1570-ih, dobivao od skoro 420 do približno 1280 vedara vina desetine.¹²²

Zbog opasnosti i zbog pomoći na putu trgovci su se obično udruživali u karavane. Ako bi jedan od trgovaca učinio kakvo zlodjelo u inozemstvu, kažnjeni bi bili svi, često i oduzimanjem robe, što bi se rješavalo na sudu po povratku u Zagreb. Ako se putovalo po cestama sjeverozapadne Hrvatske, koristila su se kola, a po gorovitim predjelima, prema moru, konji.¹²³

U svakodnevnom novčanom prometu u optičaju je najčešće bio denar. Tijekom 16. stoljeća, Sabor na području Slavonskog Kraljevstva, tako i Gradeca/Zagreba, priznaje razne valute te nastoji odrediti vrijednost zlatnog ugarskog florena ili dukata, ali i rajnskog guldena u denarima i shodno tome donosi niz odluka (čak šest između 1537. i 1596. godine).¹²⁴

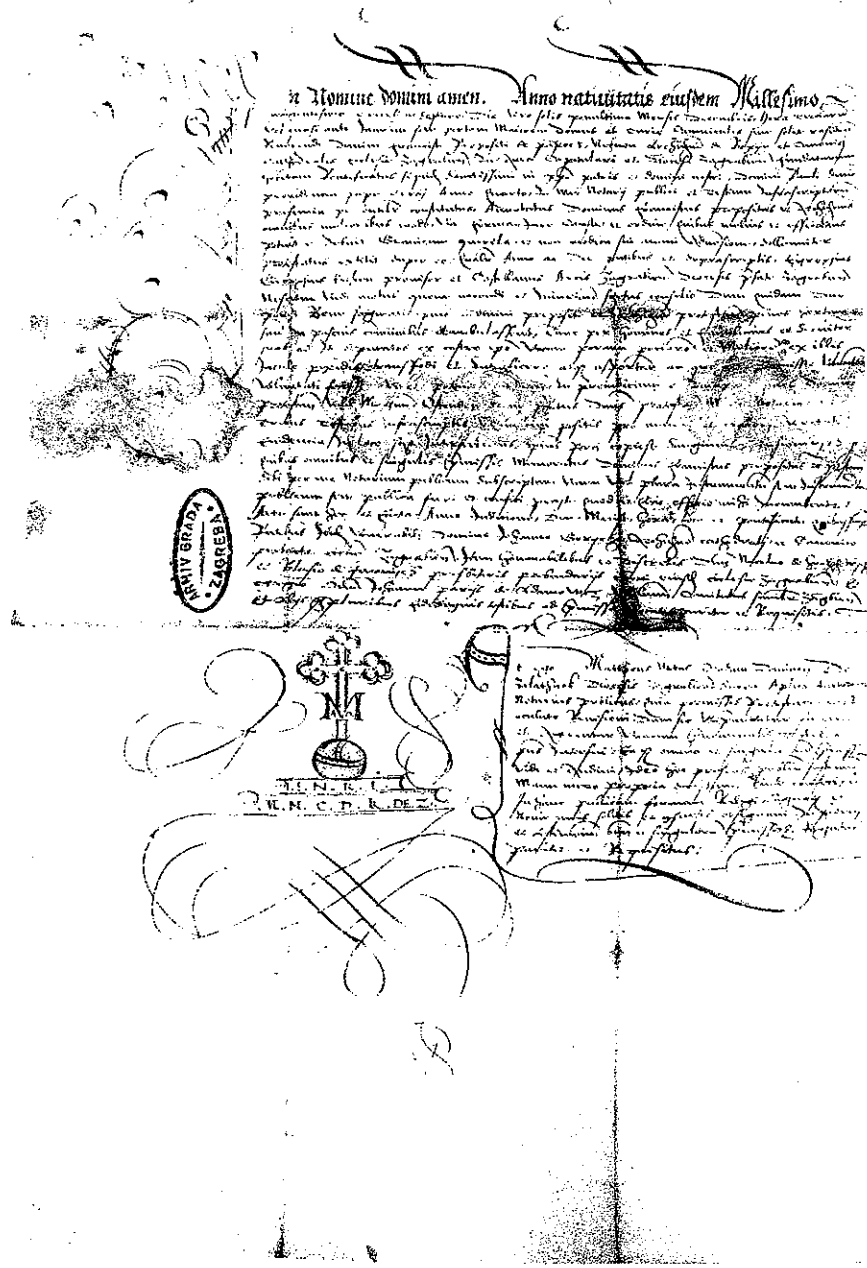
U prvim desetljećima 16. stoljeća na području grada djelovala je i kovnica novca. Kraljevski rizničar (tada A. Thurzo) i ban Franjo Batthyány nadzirali su rad zagrebačke kovnice (*camera Zagrabienensis*), u kojoj je bilo zaposleno nekoliko osoba (kušalac, lijevač, rezbar, kovači, talioci i tekliči). Novac se kovao od srebra i bakra. Nakon što bi bili plaćeni bakar i srebro, obračunati gubici pri taljenju i potrošeni materijal te isplaćeni radnici i meštar komore, koji je dobivao 3% od ukupnog prihoda, preostali novac bi išao na račun kralja, koji bi ga obično predao banu ili njegovim ljudima u ime njihove plaće. Plaće su bile rijetko isplaćivane izravno iz bečke kraljevske riznice u gotovini, jer je kralju bilo lakše namirati troškove plaća ovakvim dodatnim regalnim prihodima u samoj zemlji.¹²⁵

Vremenom su zagrebačke vlasti i saborske institucije sve više surađivale, neki put i prisilno, kada je bila riječ o organiziranju trgovine i gospodarstva. Tijekom 16. stoljeća, a posebno u zadnjim desetljećima, zavladała je velika nestašica žita bilo zbog nerodice, bilo zbog nemogućnosti obrađivanja polja zbog osmanlijske opasnosti i ratnih zbivanja. Vojni opskrbnici imali su pravo otkupiti žito među prvima i to po unaprijed određenim,

često netržišnim cijenama, a plaćali su austrijskim novcem. Da bi spriječio odljev boljeg novca iz Kraljevstva, Sabor je propisao da se sol, kao skup uvozni proizvod, ne smije kupovati gotovim novcem već samo mijenjati za žito. Kamenu sol se, naime, kupovalo u Austrijskim Nasljednim Zemljama i Ugarskoj i najčešće je dopremana riječnim putovima. Kaptol nije kupovao sol u gradu nego ju je preko svojih ljudi nabavljao u Dubovcu (kod današnjeg Karlovca) za gotovinu ili, prema saborskoj odluci, zamjenjivao za žito.¹²⁶ Međutim, žita i dalje nije bilo dovoljno. Nadalje, Sabor je zbog velikih austrijskih ulaganja u vojnu obranu i sam bio dužan poduzeti neke mjere, pa je tijekom cijelog stoljeća više ili manje uspješno propisivao količine žita koje svako selište mora dati za vojne i kraljevske potrebe, a u nekoliko ih je navrata i odbio propisati zbog nestašice.¹²⁷ U takvoj situaciji specifična je postala uloga većih trgovačkih gradova u Kraljevstvu, poput Gradeca. Sabor, naime, nije imao dovoljno izvršnih tijela koja bi provodila njegove odluke, tako i odluku o ubiranju žita te se, primjerice, 1592. godine, obratio upravi Gradeca da žito požanje, da ga u svojim skladištima pohrani, a zatim i proda to žito i da od dobivenog novca nabavlja novo žito. Dakle, djelatnost zbog koje su austrijski staleži u svojim zemljama ustanovili sustav vojnih opskrbnika u nedostatku odgovarajućih tijela na terenu, Hrvatsko-slavonski sabor je pokušao povjeriti upravi Gradeca. Gradec u tome financijski i izvedbeno zahtjevnom i golemom poslu ipak nije uspijevao. Vjerojatno je gradska uprava zaključila kako od takva posla nema puno koristi, pa je ubiranje povjeravalo pojedincima u ime Sabora.¹²⁸

6. Iz svakodnevice 16. stoljeća

Na potoku Medveščaku, na Opatovini, od 13. stoljeća postojalo je javno kupalište. Bilo je u vlasništvu nedalekog samostana cistercita, ali su ga cisterciti često davali u zakup. Zakupnici kaptolskog kupališta morali su cistercitema plaćati određenu svotu zakupa godišnje i obvezati se da će kupališni brijaci svu braću cistercite obrijati svakih 14 dana i 4 puta na godinu im puštati krv. Kada se kupalište, koje je imalo svoje zgrade i

Notarski znak zagrebačkog bilježnika Matije Slatinskog (Zalathnokya) na dokumentu iz 1537. godine.

Zgrada Nadbiskupskog bogoslovnog sjemeništa, Kaptol 29 (na slici lijevo od katedrale) u kojoj je zagrebački biskup Juraj Drašković 1576. godine, po propisima Tridentskog koncila obnovio Zagrebačko sjemenište, određivši da napuštena kurija kanonika Franje Filipovića bude stan i mjesto školovanja budućih svećenika. Uz ime F. Filipovića vezan je naziv „crna škola“. F. Filipović je u borbi s Osmanlijama, 26. kolovoza 1570. godine, bio zarobljen nedaleko od Ivanića i odveden u carigradsko zarobljeništvo. Iako se za njegovo oslobođenje i razmjenu zauzeo sam zagrebački biskup J. Drašković, do toga nije došlo. Kasnije se pročulo da je Filipović poturčen što je sve zaprepastilo te su mu kuriju nagrdili crnom bojom. Stapanjem crne boje kurije i odjeće polaznika Kaptolske škole, nazvali su je „crnom školom“.

peći, zagrijalo za druge korisnike, i cisterciti su imali pravo na kupanje u toploj vodi. Za crkvene dostojanstvenike i redovnike nije se smjelo upotrebljavati iste nožve kao za obične ljude, već one bolje, a nisu ih smjele dvoriti žene. Kupalište je pružalo i uslugu liječenja pijavicama.¹²⁹

Gradsko je stanovništvo i u 16. stoljeću bilo izloženo brojnim nevoljama: početkom četrdesetih izbila je velika epidemija kuge koja je poharala čitavo gradsko područje. Događali su se i po-

tresi (1502, 1505, 1506, 1530, 1586. i 1590).¹³⁰ Zdravstvena infrastruktura na području Kaptola nije udovoljavala potrebama, pa je čak i Sabor krajem 16. stoljeća odredio da se na Kaptol, na račun Sabora, dovedu liječnik i ljekarnik.¹³¹

Veliku ulogu u životu grada, i to u oba njezova dijela, imali su saborska zasjedanja i razna ustoličenja. Grad se Zlatnom bulom obvezao da će ugošćivati vladara i hercega Slavonije, da će obilno hranom pogostiti bana povodom njego-

va ustoličenja te da će snositi teret utvrđivanja grada. Poglavarstvo i građani sudjelovali su u svečanostima ustoličenja. Petar Erdödy je izabran za bana na Saboru održanom 7. ožujka 1557. godine. Događaju su prisustvovali najeminentniji plemići iz Kraljevstva, neki u svojstvu kraljevskih povjerenika. Najveći dio hrane, meso, kruh i kolače, osigurao je sam Erdödy, a prema gradskim računima, grad je banu i kraljevu povjereniku Franji Tahyju darovao vino, a banu i dosta ribe, svjetiljku, 35 naranči i šećer, tada još neobičajenu slasticu u krajevima u kojima je dominirao med. Nahranjeni su i konji gostiju. Na darove za bana potrošena je tom prilikom doista prilična svota.¹³²

Građani su vodili brigu o tome da budu u dobrim odnosima i s moćnim ljudima u Kraljevstvu. Izaslanici grada koji bi išli rješavati kakve gradske poslove (primjerice, moliti za smanjenje poreza koji je gradu razrezan ili tužiti plemiće da im bespravno naplaćuju maltu) na dvor u Beč ili u Ugarsku, nosili su darove za utjecajne ljude koji su im mogli pomoći. U inozemstvo su kao dar često nosili skupocjene kunine kože – količina i kvaliteta ovisila je o važnosti onoga kome su se darivale. Ako bi važne osobe posjetile grad, a građani bi trebali uslugu, ugostilo bi ih se uz počasti. Darivalo bi ih se šećerom, narančama, desertnim vinima iz primorja i slično.¹³³ U gradu se znalo zateći i plemića; podban Stjepan Gregorijanec imao je na Gradecu kuću, kao i mnogi drugi plemići i moćnici. Oni su tu uglavnom boravili u vrijeme održavanja Sabora. Na smještaju i osiguranju namirnica i potrepština za njih moglo se dobro i zaraditi.

Plemstvo je, sukladno statusu u ondašnjem društvu, privlačilo veliku pozornost i uživalo društveni prestiž u gradu. Ipak, valja istaknuti, na primjeru jednog građanina Gradeca, da su se i neplemići mogli popeti do vrha društvene hijerarhije. Matej Slatinski (Zalathnoky) bio je jedna od istaknutijih osoba rođenih na Gradecu u 16. stoljeću. Vrlo sposoban i dobro obrazovan, zarana se probio do najviših dužnosti u gradu i široj regiji. Kao posinak Helene Godević, udate za Tomu Bežaja, naslijedio je nakon njezine smrti i prva od svojih brojnih imanja koje će steći u Turropolju. Posjede i daljnji ugled u Turropolju ste-

kao je djelatnošću u području prava zastupajući turopoljsku plemenitu općinu u brojnim parnicama. Bio je primljen i u turopoljsko plemićko bratstvo te nešto kasnije, 1553, postao turopoljski župan, što je bio sve do 1582. godine. Bio je stalni zastupnik turopoljskog plemićkog bratstva u parnicama. Za sve to je dobio i poneko imanje ili selište. Bio je notar grada Zagreba; 1557. izabran je za suca (načelnika) grada Zagreba što je bio dvije godine, a obnašao je i službu plemićkog suca (*judex nobilium*). Iako je imao dva sina i četiri kćeri, obitelj je u muškoj lozi izumrla sa sinom mu Jurjem, koji je obnašao najviše crkvene dužnosti, čak i one biskupa u Egeru.¹³⁴

Unatoč blizini Kaptola i biskupskoga središta, pomno se, tijekom 16. stoljeća, pazilo da djeca iz Gradeca ne postanu kanonici. Striktno se primjenjivalo pravilo po kojem je svaki kanonik, nakon što je postavljen na dužnost, morao u roku od mjesec dana dokazati da nije rođen na Gradecu ili je, ako bi se pokazalo suprotno, morao odstupiti. Ista je osoba mogla biti izabrana na crkvene dužnosti istoga ranga drugdje u Kraljevstvu, samo ne na zagrebačkom Kaptolu.¹³⁵

U izvorima postoje tek naznake da je Gradec imao školu već šezdesetih godina 14. stoljeća.¹³⁶ Pučka škola na Gradecu otvorena je sredinom 16. stoljeća, a prvi se učitelj zvao Petar (*rector scholae*). Grad ga je plaćao 12 forinti, a dobivao je i stan i hranu. Zatim je tu bio učitelj Jakob, a onda ni više ni manje nego magister Ivan Pergošić, jedan od istaknutih intelektualaca onoga doba i prevoditelj Werböczyeva *Tripartituma* na slavonski jezik. Slijedili su brojni drugi svećenici, magistri i literati. S vremenom se povećavao broj učenika, a i plaća učitelja (na 20 forinti godišnje). Osim toga, siromašni su daci dobivali financijsku potporu za školovanje. Sama škola nalazila se u zgradi gradske uprave.¹³⁷ Istovremeno, na Kaptolu su postojale dvije škole. U franjevačkom samostanu, od početka 16. stoljeća radila je sjemenišna škola. Na njoj su predavali nastavnici obrazovani po talijanskim sveučilištima, a pohađali su je i svjetovnjaci. Potaknut odlukama Tridentskog koncila, Juraj Drašković (1525–1585) osnovao je 1564. sjemenište za klerike koje je isprva bilo smješteno u franjevački samostan, a zatim u takozvanu „crnu školu“, kuriju kanonika Franje Filipovića.

Bilješke

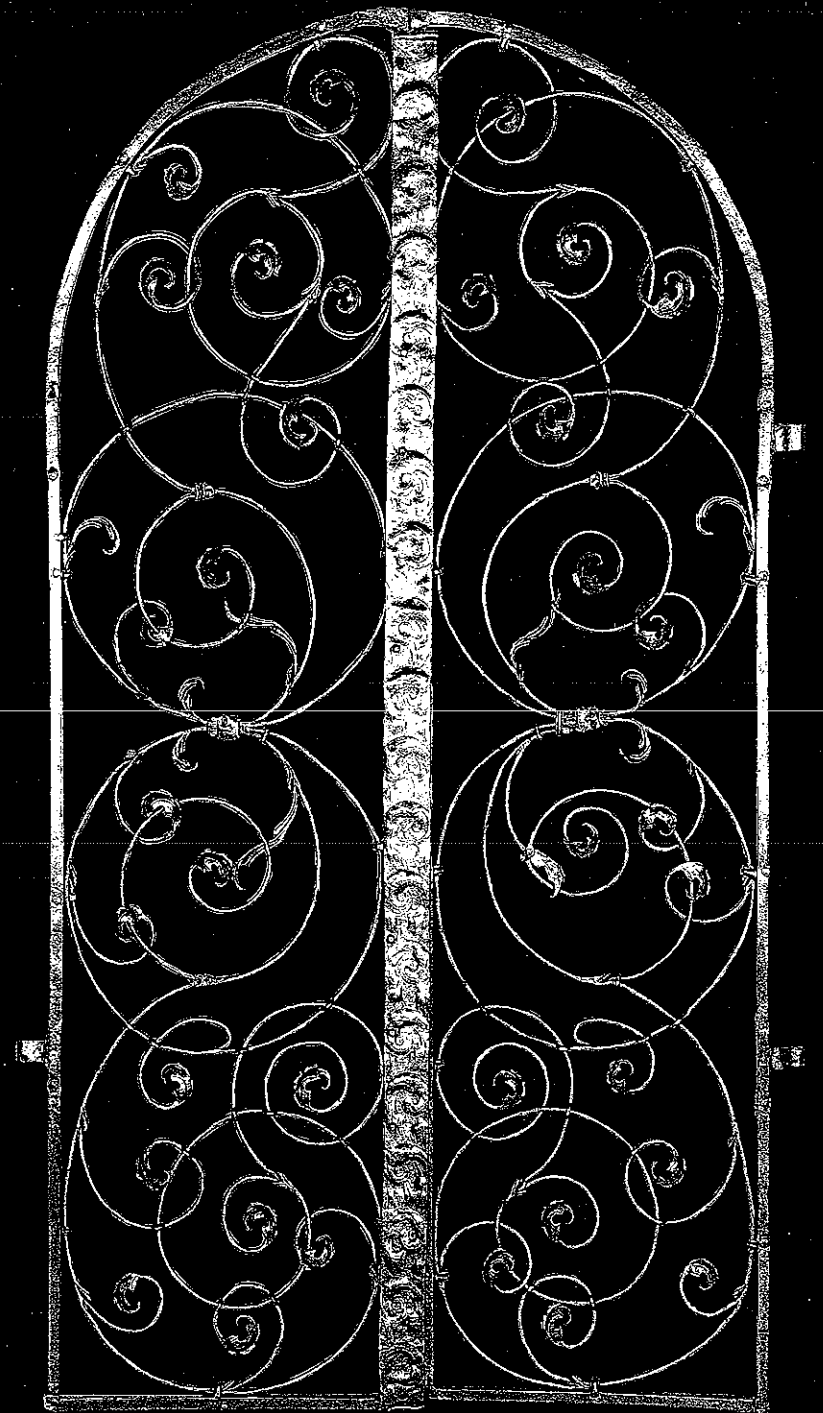
- ¹ Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 5, izd. Zagreb 1972-1973, str. 73-168; Kruhek, *Krajiške utvrde*, str. 79-96; Krčelić, *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, str. 247-251; Buntak, *Povijest Zagreba*, str. 200-206.
- ² Thallóczy – Hodinka, *A Horvát véghelyek*, str. 169, 175.
- ³ Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1578-4-25; različiti prijedlozi austrijskih krajiških vlasti za uređenje transporta, između ostalog, Savon, vidi Graz, *Universitäts Bibliothek, Manuscripten Sammlung*, MS 432, 50v-58v; 82v-86r.
- ⁴ Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 59; Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 217, 306-308, 317.
- ⁵ Pálffy, *The Kingdom of Hungary*.
- ⁶ Vidi Graz, *StLA, Militaria* (dnevna korespondencija glavnog zapovjednika Slavonske krajine uglavnom je datirana u Varaždinu). Već godine 1559. bilježi se da zapovjednik Štajerske i Slavonske krajine, kao i ratni savjetnik, borave u Varaždinu, vidi Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1559-7-ad7.
- ⁷ Obrada poreznih popisa iz 1553. i 1582. svjedoči da su Zagrebačka biskupija i Kaptol uz Erdődyje daleko najveći posjednici u Slavonskom Kraljevstvu u drugoj polovici 16. stoljeća, vidi Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 153-161, 310-325.
- ⁸ Vidi *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, posebice Gulin, „Srednjovjekovni Zagrebački kaptol“, str. 133-151.
- ⁹ Krčelić, *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, str. 246-258, 271-293.
- ¹⁰ Timon, *Ungarische Verfassungen*, str. 616-639; Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, I, str. 42-44; Beuc, *Povijest institucija*, str. 198; Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 5, izd. Zagreb 1972-1973, str. 607-608.
- ¹¹ Krčelić, *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, str. 276.
- ¹² Lukinović, *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, str. 166-168.
- ¹³ Izvrsna rekonstrukcija šire okolice grada sa selima Gradeca, Kaptola, biskupa, pavlina i drugih plemića, vidi Kampuš – Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, izd. 1975, str. 73.
- ¹⁴ Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 23-24; Kampuš, „Prilog pitanju o poreznom sistemu u Gradecu“, str. 12, 17.
- ¹⁵ Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća*, str. 4, 70, 55. Podaci o strukturi stanovništva po zanimanjima u 15. i 16. stoljeću, vidi Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća*, str. 71.
- ¹⁶ Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 55-57, 171-172.
- ¹⁷ Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 5-49.
- ¹⁸ Obavijesti o sporovima i presudama tijekom cijelog 16. stoljeća donosi i zbirka izvora, vidi MCZ 14.
- ¹⁹ Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza, passim*; Kampuš – Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, izd. 1975, str. 69-70.
- ²⁰ Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 184.
- ²¹ Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 81, 134, 142, 145, 151, 155, 166, 190, 206, 212, 227, 248, 271, 285, 304, 341, 363, 388-389.
- ²² MCZ 16, str. 236-237, 247. et *passim*; Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 13-14; Kampuš – Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, izd. 1975, str. 74-75; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 184-186; Dobronić, *Stari „vijenac“ sela oko Zagreba*, str. 83-84.
- ²³ MCZ 3, str. IX-X; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 184.
- ²⁴ Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 388-389. et *passim*; MCZ 3, str. IX-X; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 189-193.
- ²⁵ Vidi bazu podataka, *Populus*.
- ²⁶ Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 196-197, 201.
- ²⁷ MCZ 3, str. XI; Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 12-14, 25-26; Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza, passim*.
- ²⁸ Dobronić, *Stari „vijenac“ sela oko Zagreba*, str. 143-144, 155-165; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 182 (karta), 197-199, 202-204.
- ²⁹ Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 388-389, 402, 569.
- ³⁰ Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 190; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 182 (karta), 201-202.
- ³¹ Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 85.

- ³² MCZ 15, str. 228.
- ³³ Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 394-395.
- ³⁴ Dobronić, *Stari „vijenac“ sela oko Zagreba*, str. 21-41.
- ³⁵ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 82, 90-91.
- ³⁶ Vidi bazu podataka, *Populus*.
- ³⁷ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 128-130.
- ³⁸ Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 271, 387-394, 411, 469, 472, 476-477.
- ³⁹ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 145-146.
- ⁴⁰ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 171-179.
- ⁴¹ Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 358-359.
- ⁴² Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 142, 145, 151, 155, 166, 190, 212, 227, 248, 271, 285, 305, 317, 341.
- ⁴³ Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 179-180; Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 224-226.
- ⁴⁴ Thallóczy – Hodinka, *A Horvát véghelyek*, str. 202, 363.
- ⁴⁵ Vramec, *Kronika*, str. 53-64.
- ⁴⁶ Niz pisma Ivana Pastora (iz Dubrovnika i Zagreba) kralju Ferdinandu i ostalim visokim dvorskim dužnosnicima (primjerice kancelaru Bernardu Clesu), vidi Laszowski, *Habsburški spomenici*, str. 137-190. Poziv kralja Ferdinanda stanovnicima Zagreba iz prosinca 1529. da namire Ivana i Gašpara Pastora, vidi Laszowski, *Habsburški spomenici*, str. 247.
- ⁴⁷ *Stari i novi Zagreb*, izd. 1994, str. 105; Budak, „Gradec u kasnom srednjem vijeku“, str. 87; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 79-81.
- ⁴⁸ Klaić, „Iz topografije“, str. 139-147. Stručnjaci još uvijek nisu uspjeli odrediti položaj nekih objekata – kao što su hospitali i crkvice – koje spominju izvori.
- ⁴⁹ MCZ 12, str. 174, 179-181; Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 72-73; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 23.
- ⁵⁰ Kratak pregled o gradnji sisačke utvrde, vidi Zmegač, „Povijesno-arhitektonsko vrednovanje“, str. 137-147.
- ⁵¹ Kruhek, *Krajiške utvrde*, str. 128-143.
- ⁵² Šišić, *Hrvatski saborski spisi* II, str. 375-376; Kruhek, *Krajiške utvrde*, str. 145-149.
- ⁵³ Izvorni gradski obračuni brojnih izdataka od polovice tridesetih do pedesetih godine 16. stoljeća, vidi MCZ 13, str. 250, 284.
- ⁵⁴ Kruhek, *Krajiške utvrde*, str. 144.
- ⁵⁵ Klaić, „Iz topografije“, str. 149-153; Lelja Dobronić smješta ta vrata pred kuću koja danas nosi broj 14, vidi Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 23-25.
- ⁵⁶ Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1558-13-1-13.
- ⁵⁷ Kampuš, „O utvrđivanju“, str. 309-327.
- ⁵⁸ Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine* I, str. 19-20.
- ⁵⁹ Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 25-26.
- ⁶⁰ Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 34, 81.
- ⁶¹ Klaić, „Ostaci ostataka Hrvatske i Slavonije“, str. 277.
- ⁶² Kruhek, *Krajiške utvrde*, str. 316.
- ⁶³ MCZ 16, str. 235, 250, 256-257, 262, 264-265, 285, 293; Serce, *Stari zagrebački obrti*; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 54-56.
- ⁶⁴ Spisi o radovima objavljeni su u zbirkama izvora koje je sakupio i objavio Emilij Laszowski, a detaljno ih je koristio niz povjesničara. Vidi izvorne obračune primitika i troškova gradske općine od 1564. do 1591. u MCZ 16, str. 177-333.
- ⁶⁵ Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 184-193; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 82-83.
- ⁶⁶ Skulji, *Zagreb*, str. 98-99.
- ⁶⁷ Klaić, „Iz topografije“, str. 136-139, 148-149; Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 82-83; Bojničić, „Zagrebačko kupalište“, str. 33.
- ⁶⁸ MCZ 11, str. 289-290.
- ⁶⁹ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 34-45; Tkalić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, str. 3-16; Szabo, *Prilozi za građevnu povijest*, str. 11.
- ⁷⁰ Tkalić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, str. 17-24.
- ⁷¹ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 82-87.
- ⁷² Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 82-87.
- ⁷³ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 181, 233-235.

- ⁷⁴ Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 5, izd. Zagreb 1972-1973, str. 445, 618, Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*.
- ⁷⁵ Kruhek, *Krajiške utvrde*, str. 141-154, i d.
- ⁷⁶ Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 81.
- ⁷⁷ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrda*, str. 35-37.
- ⁷⁸ Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 73-77, 180-182.
- ⁷⁹ Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1552-10-48.
- ⁸⁰ Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1552-11-2; 1552-11-3.
- ⁸¹ Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 5, izd. Zagreb 1972-1973, str. 241, 654-655.
- ⁸² Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1553-6-1.
- ⁸³ Thallóczy – Hodinka, *A Horvát véghelyek*, str. 157-158, 361-363, 370, 374-375.
- ⁸⁴ Buntak, *Povijest Zagreba*, str. 206-209; Dobronić, *Biskupski i kaptolski grad*, str. 181.
- ⁸⁵ MCZ 12, str. 172-173, 175-176.
- ⁸⁶ MCZ 13, str. 16; Buntak, *Povijest Zagreba*, str. 223; Kruhek, *Krajiške utvrde*, str. 155.
- ⁸⁷ Dobronić, *Slobodni i kaptolski grad*, str. 80.
- ⁸⁸ Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1556-7-ad56-Litta.
- ⁸⁹ Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1565-9-ad7-Litt-d.
- ⁹⁰ Vojni proračuni, vidi Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1559-7-ad7; 1565-1-ad2-Litt-c; 1565-1-ad2-Litt-d; 1576-12-2; 1576-13-1; 1576-12-ad1; 1577-13-2, 61v-66r; 1578-3-1-1/2; 1582-10-ad2.
- ⁹¹ Loecherer, *Innerösterreich*, str. 207.
- ⁹² Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1573-6-1; 1577-13-2, 61v-65r; 1577-13-2, 65v-72r; 1578-3-1-1/2.
- ⁹³ Brojnice inventare oružja i munjice u Zagrebu i Varaždinu te na cijeloj Slavonskoj krajini koje je uglavnom radio glavni oružar Dominico Conduto, vidi Beč, *Kriegsarchiv, Alte Feldakten*, 1578-10-6, tr-9r; 1578-12-4, tr-10v; 1578-10-ad1-a; 1578, 10-ad1-b; 1578-10-ad1-c vidi i Buntak, *Povijest Zagreba*, str. 232-236.
- ⁹⁴ Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine* I, str. 41-44, 98-105; Dobronić, *Biskupski i kaptolski grad*, str. 182.
- ⁹⁵ Graz, *Universitäts Bibliothek, Manuscripten Sammlung*, MS 432, 32r, 34r, 50v-58v.
- ⁹⁶ Graz, *Universitäts Bibliothek, Manuscripten Sammlung*, MS 432, 36v.
- ⁹⁷ Graz, *Universitäts Bibliothek, Manuscripten Sammlung*, MS 432, 70v-77, 236r.
- ⁹⁸ MCZ 3, str. XV-XXIV; Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 18-20.
- ⁹⁹ Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 29-30, 42-43 (tablica s plaćama kroz cijelo 16. stoljeće).
- ¹⁰⁰ Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza, passim*; Kampuš, *Prilog poznavanju privrednog položaja*, str. 15-27, 44-45.
- ¹⁰¹ Sumarni podaci o gradskim prihodima i potraživanjima u 16. stoljeću, vidi Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 6, 34-35, 40-41 (tablice na temelju gradskih računa i obračuna).
- ¹⁰² Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 8-12, 27-29.
- ¹⁰³ Serce, *Stari zagrebački obrti*.
- ¹⁰⁴ Serce, *Stari zagrebački obrti*.
- ¹⁰⁵ Najopsebnije je djelo izdao I. K. Tkalić, zatim slijede Z. Herkov, E. Laszowski i I. Kampuš.
- ¹⁰⁶ Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 358.
- ¹⁰⁷ Primjer iz 1539. vidi Šišić, *Hrvatski saborski spisi* II, str. 432-433; primjer iz 1544. godine, vidi Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine* I, str. 6-7.
- ¹⁰⁸ Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 50-51.

- ¹⁰⁹ O cijenama u 16. stoljeću, vidi Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 362-363; *Stari i novi Zagreb*, izd. 1994, str. 104-108; Serce, *Stari zagrebački obrti*.
- ¹¹⁰ Šišić, *Hrvatski saborski spisi* IV, str. 438-441.
- ¹¹¹ Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 60-61.
- ¹¹² Serce, *Stari zagrebački obrti*.
- ¹¹³ Stefanec, *Heretik Njegova Velikostva*, str. 157-171; Budak, „Gradec u kasnom srednjem vijeku“, str. 87.
- ¹¹⁴ Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 5-6, 10-13.
- ¹¹⁵ Pickl, „Der Dreissigst im Windischland“, str. 168, 175.
- ¹¹⁶ Pickl, „Pettau – ein internationaler Handelsplatz“, str. 87-109.
- ¹¹⁷ Stefanec, *Heretik Njegova Velikostva*, str. 158-160.
- ¹¹⁸ Pickl, „Der Dreissigst im Windischland“, str. 155-176; karta, vidi Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 325. i Stefanec, *Heretik Njegova Velikostva*, str. 166.
- ¹¹⁹ Vrlo vrijedna istraživanja o zagrebačkoj tridesetini, uz niz rjetko preciznih izračuna, napravio je Ivan Kampuš, vidi Kampuš, „Prilog poznavanju tridesetine“, str. 195-223.
- ¹²⁰ Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 86-87; Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 48, 72-73.
- ¹²¹ Obilje podataka o trgovini tijekom 16. stoljeća donose tridesetni obračuni zagrebačke tridesetine koji bilježe sav promet robe. Ovi računi su sa razdoblje od 1544. do 1559. godine objavljeni, a pregledni su i laki za korištenje, vidi MCZ 13, str. 93-409. Laszowski je ove podatke obradio i rekonstruirao glavne tendencije u trgovanju polovicom stoljeća, vidi *Stari i novi Zagreb*, izd. 1994, str. 105-108; Kampuš – Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, izd. 1975, str. 74-75.
- ¹²² Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 266; Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 12-14.
- ¹²³ Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 173-176; Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 357.
- ¹²⁴ Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 5, izd. Zagreb 1972-1973, str. 699-700; Schulze, *Landesdefension und Staatsbildung*, str. 270.
- ¹²⁵ *Stari i novi Zagreb*, izd. 1994, str. 117-118.
- ¹²⁶ Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 316-317; Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 59-60, 85, 92, 94.
- ¹²⁷ Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 301-303.
- ¹²⁸ Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, str. 60.
- ¹²⁹ Bojničić, „Zagrebačko kupalište“, str. 32-34.
- ¹³⁰ Vramec, *Kronika*, str. 58; Buntak, *Povijest Zagreba*, str. 199.
- ¹³¹ Mnogo podataka o svakodnevnom životu donosi već Tkalić u MCZ 3, str. LVI-XCV; Bojničić, „Zagrebačko kupalište“, str. 32-34; Kampuš – Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, izd. 1975, str. 83; Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 182.
- ¹³² Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 380-381.
- ¹³³ MCZ 16, str. 287, 290, 305-306, 313. itd.; Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 362-363; 380-383; Kampuš, „Prilog poznavanju privrednog položaja“, str. 17-18, 30-32.
- ¹³⁴ Kratka biografija, vidi *Stari i novi Zagreb*, izd. 1994, str. 72-75; Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 5, izd. 1972-1973, str. 223-228; Adamček – Kampuš, *Popisi i obračuni poreza*, str. 157, 168, 192, 209, 214, 229. itd.
- ¹³⁵ Primjer s kraja 16. stoljeća, vidi *Stari i novi Zagreb*, izd. 1994, str. 196-198.
- ¹³⁶ Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 529-533.
- ¹³⁷ Buntak, *Povijest Zagreba*, str. 270-271; Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, str. 209-210.

— ◆ —
STOLJEĆE OPORAVKA
I NAPRETKA
— ◆ —

Vrata bivše pavlinske crkve Uznesenja Marijina u Remetama iz 17. st., kovano željezo, pozlačeno. ►

17. stoljeće

Početkom 17. stoljeća na Gradecu je živjelo oko 2700 stanovnika, koncem stoljeća njih oko 3600. Napredak nije velik, ali je ipak primjetan. Nakon Dugog rata (1593-1606) Zagreb više nije bio izravno ugrožavan od Osmanlija, što je bitno pridonijelo njegovu oporavku. On postaje prvo (još uvijek ne i jedino) političko središte, jer je tijekom 17. stoljeća 71 posto zasjedanja Hrvatsko-slavonskog sabora održano u Zagrebu. Kako je minula osmanska ratna opasnost, u grad se sve više vraćaju obrtnici i trgovci koji se polagano bogate, a doseljavaju se i velikaške obitelji. Vraćaju se crkveni redovi koji su već ranije bili u Zagrebu, a dolaze i novi, što je dijelom posljedica i katoličke obnove. No, taj povratak i pretpostavljena ekonomska živost nisu se odrazili na gradskom proračunu. Nakon proračunskog suficita 1614. godine, grad bilježi proračunski deficit. Ključnu ulogu u ekonomskom životu grada nije imala trgovina, iako se i ona oporavlja, nego obrt. Godine 1605. svi su gradski pri-sežnici bili obrtnici.

Grad su u 17. stoljeću pogađale velike nedaće – potresi, epidemije – posebno kuge – i požari. Kako su zgrade u gradu bile drvene, požari su bili posebno opasni, a katastrofalni požari zabilježeni su 1645. i 1674. godine. Od epidemija kuge grad se disciplinirano branio onodobnim sredstvima borbe protiv zaraznih bolesti, kao što su uredenost mjesta i ograničenosti u kretanju i u komunikaciji općenito, ali je ipak epidemija kuge iz 1629. godine usmrtila 600 osoba i uzrokovala veliku glad.

Najveći napredak u tom razdoblju ostvaren je na području obrazovanja, ne samo u Zagrebu nego i u cijeloj Hrvatskoj. Tome je prvenstveno zaslužan jedan mlađi red, osnovan 1540. godine

– Družba Isusova. Godine 1607. isusovci su u Gradecu osnovali školu koja je bila začetak klasične gimnazije, pa su 1633. godine pokrenuli studij moralne teologije, kasnije i filozofije, a vrhunac njihovih nastojanja dostignut je 23. rujna 1669. godine, kada im je dodijeljeno pravo i privilegij univerziteta. Prava iz tog privilegija nikad nisu sasvim ostvarena, ali današnje Sveučilište u Zagrebu kao svoju ishodišnu godinu navodi upravo 1669. U razvoju obrazovnog sustava istaknuta je uloga rektora isusovačkog kolegija Jurja Habdelića, dok je na općekulturnom području predvodio Pavao Ritter Vitezović. Osnovao je i vodio tiskaru koja je objavljivala kalendare, letke i knjige sve dok 1706. nije stradala u požaru. Djelom *Croatia rediviva* iz 1700. godine Vitezović je i jedan od začetnika proučavanja hrvatske prošlosti.

Paradoksalna je činjenica da je u tom istom razdoblju velikog napretka obrazovanja i kulture, u Zagrebu bilo rašireno i fanatično praznovjerje, u dotad nezabilježenoj mjeri. U tom 17. stoljeću, više nego li u prijašnjim, proganjaju se i na lomačama spaljuju „vještice”: po jednome popisu koji se nalazi u Muzeju grada Zagreba u razdoblju od 1360. do 1751. godine u Zagrebu je po imenu i prezimenu zapisano 146, što ženskih, što muških „vještica”, od toga samo za 1699. godinu njih 46. Po sredećim podacima za šire zagrebačko područje (uključujući Samobor, Zagorje i Varaždin), tijekom 17. stoljeća zbog vješticearenja je suđeno 255 osoba, a kazna spaljivanjem izvršena je nad njih 248. Objašnjenje je djelomično u tadašnjim ekstremizmima nekih komponenti pokreta katoličke obnove, ali svakako i u praznovjerju širokih slojeva stanovništva, pogođenih kugom i drugim pošastima za koje se, iracionalno, tražilo krivca.

1. Gradska uprava i sudstvo

U gradskim zapisnicima, tijekom 17. stoljeća, zagrebački Gradec se redovito naziva „libera regia civitas Montis Grecensis Zagrabienensis”. U prijevodu novoga gradskog Statuta (iz 1609) na kajkavski (preveden 1629) zapisano je kako je Statut donesen u: „kraljevskom slobodnom Gerčke Gorice Zagrebečkom varašu”.² U svom ilirsko(hrvatsko)-latinskom rječniku (napisanom prije 1675), Ivan Belostenec napisao je pod natuknicom Zagreb: „Varas sztolni nayplemenitei gornyega Szlovenszkoga Orszaga. Zagrabia, Sisopa, gornji pako szam Varas. Gerchka goricza, Mons Graecensis imenuje sze.”³

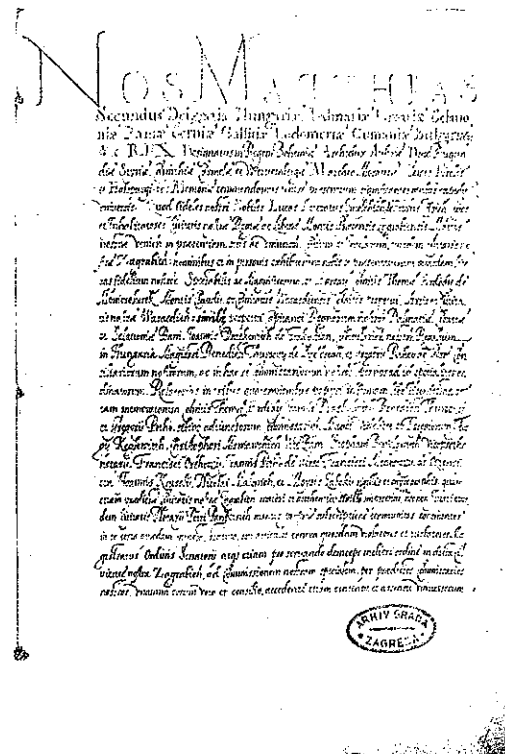
Krajem 17. stoljeća počeo se gubiti naziv „civitas Montis Graeciae” te se postupno javlja i „civitas Zagrabienensis”, a u hrvatskim izvorima „varaš Zagrebečki”. Kod spominjanja mjesta održavanja saborskih zasjedanja navodi se „Datum Zagrabiae”, a i zagrebački biskup u svojim pismima spominje „Zagrabiae” ili hrvatski, „u Zagrebackom našem gradu”.

Kao mjesto održavanja Hrvatsko-slavonskog sabora, kaptolsko-biskupski Zagreb se 1610. naziva „area capitulari Zagrabienensi”. Uzimajući u obzir sve spomenute podatke o Gradecu i Kaptolu, lako je moguće zaključiti kako je Zagreb kao cjelina bio najveće i najvažnije središte Hrvatske i Slavonije.

Važan razlog takva položaja Zagreba zasniva se na činjenici, da se u njemu održavala tijekom 17. stoljeća velika većina zasjedanja Hrvatsko-slavonskog sabora. U tom razdoblju u Zagrebu je održano 155 od 217 saborskih zasjedanja (71%), a u Varaždinu, drugom važnom središtu, tek 49 (23%).⁴

Belostenec pod natuknicom „Zagrabia” piše još kako je to „Zagreb plemeniti i sztolni varasvu Horvatzskom orszagu”, što kazuje kako se, u 17. stoljeću, smatralo da je Zagreb glavni („sztolni”) grad Kraljevstva. Međutim, u prvom dijelu

Hrvoje Petrić

Kralj Matija II potvrđuje novi Statut zagrebačkog Gradeca i objavljuje presudu Banskog suda o kažnjavanju buntovnika na Gradecu, 28. 7. 1609. godine.

Belostenčeva rječnika (objavljenog 1740) govori se o glavnom gradu samo gornjeg Slavenskog Kraljevstva („Szlovenszkoga Orszaga”), dok u drugom dijelu (iz 1745), autor izričito govori o Zagrebu kao glavnom gradu Hrvatskog Kraljevstva. Takvu uvjerenju pridonosi i činjenica da je Zagreb, kada se ban Nikola Frankapan u njemu nastanio 1621, prvi put postao sjedište bana.⁷